

החינוך הפוליטי במוסד

החינוכי "הרי אפרים"

(1950-1960)

פרויקט מחקרי מסכם במסגרת תכנית "אופקים" - אוניברסיטת חיפה

מנחה: ד"ר זהר שגב

מגיש: עומר חכים, ת.ז. - 040912396

אפריל 2008

הקדמה

לפני כשנתיים וחצי החלטתי לקחת על עצמי את משימת שיקומו של ארכיון המוסד החינוכי "הרי אפרים". תמונת המצב אשר נגלתה לפני לא היתה מעודדת: המסמכים, רובם בני עשרות שנים, לא קיבלו טיפול במשך שנים, חלקם התפזרו במקומות שונים ובחלק נכבד מהם נמצאו תולעים ועובש.

יחד עם מספר אנשים נוספים- חברים מקיבוץ עין השופט, מחנכים, וחניכים מחברת הנעורים "רעות", התחילה מלאכת השיקום המפרכת. השיקום כלל בתוכו טיפול פיזי בחומר ותיוקו (ריסוס נגד מזיקים), שיפוץ מבנה הארכיון וסריקתו למחשב של אלפי תמונות. במהלך השנה האחרונה גם התקיימו ארבע תערוכות של הארכיון בקיבוצי אזור רמת מנשה ובכנס ארכיונאים ארצי. במהלך תקופה זו גויסו לטובת משימת השיקום כ-25 אלף שקלים.

עבודה זו (מלבד הרקע הכללי על החינוך הקיבוצי) מתבססת רובה ככולה על מסמכים שנמצאו בארכיון וזהו פרסומם הראשון. בשל הרצון לחשוף כמה שיותר חומר ראשוני ולתעד את סיפורו המיוחד של מוסד "הרי אפרים", חלק גדול מאוד מהעבודה מוקדש לציטוטים של חניכי ומחנכי המוסד. ברור לי שבמקומות מסוימים הדבר יכול לפגוע בשטף הקריאה, אך מדובר בבחירה מודעת שלטעמי היא הכרחית בשל אופי העבודה.

תודות: מלאכת שיקום הארכיון לא היתה יוצאת לפועל ללא עזרתם של האנשים הבאים, ועל כך תודתי להם: עופרה בריל וד"ר עמוס כרמל מקיבוץ עין השופט ומיקה ברקת מקיבוץ רמות מנשה. כמו כן אני מודה לד"ר יוסי ציגלר- ראש תכנית "אופקים", שאפשר לי לבצע את המחקר על הארכיון, לפרופסור יובל דרור מאוניברסיטת תל אביב על ההכוונה הראשונית למחקר ולד"ר זהר שגב על הנחיית העבודה.

עומר חכים, אפריל 2008

בתמונה: מבנה הארכיון הנוכחי (מבחוץ ומבפנים)

מבוא

מטרתה המרכזית של עבודה זו, היא להתחקות מתוך החומר הארכיוני אחר סיפור התהוותה של התפיסה האידיאולוגית-פוליטית במוסד החינוכי "הרי אפרים", ובחינת השינויים שחלו בה לאורך העשור הראשון לקיומו (1950-1960).

המוסד החינוכי "הרי אפרים" הוקם בשנת 1950, כמוסד החינוכי התיכוני ה-13 של תנועת השומר הצעיר. בראשית דרכו לקחו בו חלק הקיבוצים רמת השופט, עין השופט ודליה כאשר בשנות ה-60 הצטרף גם קיבוץ רמות מנשה.

בשנת 1954, כאשר נשאל הרכז הפדגוגי של "הרי אפרים" על מטרות המקום, הוא אמר את הדברים הבאים:

"מטרתנו החינוכית היא לחנך בנים ובנות, שיוכלו לעמוד במבחן החיים, שימצאו את אושרם בהגשמת האידיאלים של חיי הקיבוץ והתנועה כולה, למען תחייתו של עם ישראל במדינה ובתפוצות. שואפים אנו לפתח בילד את מרבית כוחותיו, להפעיל את כל כישורונותיו, ולהרחיב את אופקיו כיסוד להשקפת עולמו".

הרכז הפדגוגי הוסיף כי התגשמותה של תכנית זו יבוא לידי ביטוי ב"חינוך לחיי קיבוץ, וכחברי קיבוץ השתתפות פעילה בתרבות ובחברה, בתנועה הציונית בתוך המדינה ומחוצה לה, וכן השתתפות מדעת במאבק העולמי למען הגשמת הסוציאליזם והשלום"¹.

בדבריו של הרכז הפדגוגי ניתן לראות את השתקפותם של שלושת הערכים המרכזיים אשר עמדו בליבת החינוך האידיאולוגי במוסד: חיי קיבוץ, ציונות וסוציאליזם. עבודה זו תעסוק בעיקר באידיאולוגיה הסוציאליסטית ובזיקה לברית המועצות, אשר במהלך שנות ה-50 עברו ב"הרי אפרים" תמורות ושינויים משמעותיים. תמורות אלו חלו בעיקר בשל רצף של אירועים היסטוריים בשנות החמישים אשר סדקו את האוטופיה הסובייטית: משפטי פראג, משפטי הרופאים, מותו של סטאלין, ועידת ה-20 ועסקת הנשק הצ'כית אשר קדמה למבצע קדש. במקביל למחקר ההיסטורי תנסה העבודה גם לבחון את המתח אשר היה קיים ב"הרי אפרים" בין החינוך הפוליטי בעל המטרות הברורות, לבין המתודות החינוכיות אשר לכאורה סתרו אותו, בהתבססן על תנועות הנוער ה"חופשיות", אשר מעצם טבען דגלו בעצמאות הנוער ובגיבוש דעות עצמאי.

בקריאת העבודה ובמתן הפרשנות לה יש צורך לקחת בחשבון מספר הסתייגויות:

1. כמות החומר אשר התגלתה בארכיון היא עצומה ויכולה לשרת מספר רב של עבודות

ומחקרים בתחומים שונים. בעבודה זו בחרתי מראש ובאופן מודע שלא להתייחס כלל

¹ רמה לינדהיים, במוסד החינוכי בהרי אפרים, מתוך מוסף לאופקים - בעיות החינוך המשותף (שנה ו, מס') - 28/11/1954, עמ' 465

להיבטים האדמיניסטרטיביים- כלכליים אשר ליוו את שנותיו הראשונות של "הרי אפרים". כמו כן, ההתייחסות לתכניות הלימוד היא שטחית וניתנת רק במילים כלליות. בשל כך, סביר כי במחקרים עתידיים אשר יבחנו את החומר בצורה נרחבת יותר, יתגלו דברים אשר יאירו גם את מחקר זה באור אחר.

2. העבודה משתמשת במתודות היסטוריות, והיא אינה עבודה אשר באה לבחון את השיטה החינוכית באופן מדעי ובכלים מחקרניים של מדעי החברה. מטרתי המרכזית היתה בעיקר לחשוף את החומרים הנדירים ופחות לחוות עליהם את דעתי.

3. מאחר והעבודה סוקרת כמעט אך ורק את ההיבט הפוליטי-אידיאולוגי ב"הרי אפרים", עלול להיווצר הרושם המוטעה כאילו היו הם עצמם הדבר החשוב ביותר בהוויה במוסד החינוכי- ולא כך. אמנם היה להם מקום הרבה יותר מרכזי יחסית לבתי ספר "רגילים", אך מקום חינוכי מעצם טיבו עוסק בעיקר בבעיות השעה, אשר רבות מהן הן בעלות אופי טכני-ניהולי. לשם המחשה, מקריאת הפרוטוקולים של כל דיוני חבר העובדים שהתקיימו ב"הרי אפרים" ב-10 שנותיו הראשונות, ניתן לומר שאחוז הדיונים אשר נשאו אופי פוליטי כלשהו אינו עולה על 5 אחוזים.

פרקיה הראשונים של העבודה (א'-ב) יוקדשו למתן רקע כללי על החינוך הקיבוצי תוך התמקדות בחינוך המשותף ובהיווצרות דגם המוסד החינוכי של השומר הצעיר. הפרקים לאחר מכן (ג'-ו') יתמקדו במוסד החינוכי הרי אפרים באופן ספציפי, כאשר הם מתקדמים בסדר כרונולוגי.

פרק א' - התגבשות תפיסת החינוך המשותף בקיבוץ הארצי (1930-1950)

רקע כללי ומקורות יניקה

מספר תפיסות בסיסיות עיצבו את החינוך הקיבוצי כבר מתחילת דרכו²:

1. אחריות הקהילה על כל ילדיה
2. אחדות גורמי החינוך: מחנכים, קהילה, הורים
3. חינוך הומניסטי לשוויון ושותפות, צדק חברתי ומוסר אישי
4. חינוך לעבודה

תפיסות אלו הושפעו משלושה מקורות יניקה עיקריים:

הציונות הסוציאליסטית - בית הגידול של התנועה הקיבוצית על גווניה השונים. בשיטה החינוכית של השומר הצעיר היתה הסתמכות רבה על כתביהם של מארקס ובורוכוב³.

רעיון העדה המחנכת של תנועת הנוער באירופה - בהשפעת תנועת ה"וונדרפוגל" הגרמנית ודרך חברי תנועות הנוער הציונית באירופה, חלחלה תפיסת "קהילת הנעורים" - המתפקדת כתחליף למשפחה הבורגנית ודוגלת בחיי שיתוף ושוויון⁴.

החינוך הפרוגרסיבי - מבית מדרשם של הוגים דוגמת ג'ון דיואי וקירקשטיינר בארצות הברית ובאירופה. תפיסה זו ראתה את החינוך כבעל משמעות אישית, חברתית והיסטורית והתבססה על התפיסות כי הלמידה נוצרת אגב עשייה וזקוקה ליעדים, וכי החינוך הוא תהליך חברתי. בחינוך הקיבוצי בא הדבר לידי ביטוי בשילוב העבודה, העמלנות והמחקר האינטגרטיבי כחלק מיום הלימודים⁵.

באופן מעשי באו לידי ביטוי תפיסות אלו במערך אשר בו שני מוקדי חינוך מקבילים: המשפחה והמוסד החינוכי. החינוך הקיבוצי גם ראה חשיבות גדולה למרכזיות קבוצת הגיל, לשיזור המוסד החינוכי בתוך הקהילה, לשילוב של חינוך פורמאלי ובלתי פורמאלי בתוך אותו בית חינוך, ולאוטונומיה של הנעורים הבנויה מחברת ילדים, חברת נעורים ותנועות הנוער⁶.

² אבי אהרונסון, מנהל מחלקת החינוך בתנועה הקיבוצית, "החינוך הבלתי פורמאלי בקיבוץ - מאחריות הקהילה לאחריות ההורים" (26/4/2007), מסמך עקרונות לעבודה משותפת של משרד החינוך מנהל חברה ונוער המועצות האזוריות ומחלקת החינוך הקיבוצית - אפריל 2003.

³ ראה לדוגמא בספרו של אלקנה מרגלית - השומר הצעיר - מעדת נעורים למארכסיזם מהפכני (1937-1913) (הקיבוץ המאוחד, ישראל 1971).

⁴ צבי לם, שיטת החינוך של השומר הצעיר - סיפור התהוותה (ירושלים, 1998), עמ' 31-15.

⁵ אהרונסון וגם - מרדכי סגל - הדיואיזם במבחני הזמן - החינוך וסביבו 1979 - הוצאות סמינר הקיבוצים.

⁶ אהרונסון, בהסתמכו על יחזקאל דר, "הזהות המשתנה של החינוך הקיבוצי", שורשים, ט, (יד טבנקין 1995).

אנשי חינוך לא מעטים ומגוונים השפיעו על עיצוב החינוך הקיבוצי אך אל שלושה מהם ניתן להתייחס כ"אבות המייסדים" – יהודה רון פולני בחבר הקבוצות ובאחוד הקבוצות והקיבוצים, מרדכי סגל בקיבוץ המאוחד, ושמואל (מילק) גולן בקיבוץ הארצי.⁷

בשנת 1931, כאשר תפיסת החינוך המשותף בקיבוץ הארצי עוד היתה בחיתוליה, כתב שמואל גולן: "בבוא התנועה הקיבוצית להקים צורת חיים חדשה על יסודות הצדק והשוויון החברתי והשקפת-עולם סוציאליסטית, היה עליה מטבע הדברים, לפלס שבילים חדשים גם בחינוך ילדיה, שיהא הולם את מיבנה החברתי-וכך קם החינוך המשותף". גולן הוסיף לכך כי "צורתו של החינוך המשותף ותוכנו קמו ונתגבשו לאור הרעיון החינוכי ותמונת החברה הנכספים, שריחפו לנגד עיני התנועה מראשית ימיה"⁸. 20 שנה לאחר מכן, כמעט במקביל להקמתו של המוסד החינוכי בהרי אפרים, כתב כבר גולן את הדברים הבאים:

"החינוך המשותף הוא מבחינת מעשה בראשית, שאין לו תקדים בעולם, מהפיכה חינוכית שלא נחוללה מכוחה של תיאוריה ופדגוגיה מכוונת מראש ואף לא נולדה במזל אוטופיה חינוכית תלושה מן המציאות. החינוך המשותף קם בעקבות תמורה כוללת ביחסי קניין וביחסי בני אדם, כתולדה משינויים סטרוקטוראליים בחברה הקיבוצית המושחתת על חיי שיתוף"⁹.

כדי להבין את תהליך התגבשותו של החינוך המשותף בשנים אלה, יש לבחון ראשית, כיצד תפס גולן את תפקידו החברתי ומצבו הפסיכולוגי של הנוער (גולן היה בקיא והושפע רבות מכתביהם של זיגמונד פרויד וזיגפריד ברנפלד). על פי גולן קיימות שתי גישות מרכזיות בהתייחסות אל הנוער: הראשונה – "האבטוריטיבית- המשמרת", מתעלמת מתביעות הנוער, מבטלת אותו כגורם חברתי ואינה מתחשבת בו. אליבא דגולן, שיטה זו מטילה על הנוער "משטר של משמעת, כופה עליו דרך ארץ לגבי מוסדותיה ואורח חייה, מחדירה בו הרגשת נחיתות והכנעה ודורשת ממנו את קבלת המרות החברתית בהתאם לתביעות ההורים, שבידם מופקד גורלו ועתידו". הוא מוסיף כי תפיסה זו אינה מכבדת את עצמאותו של הנער, ורואה בנעורים "רק תקופת מעבר", שבסופה על הנער להסתגל ולהיטמע בתוך החברה המבוגרת כמות שהיא ו"להמשיך את מסורת החיים המקובלת ללא שינוי". גולן מבהיר כי "מבחינה פסיכולוגית יש בגישה זו משום ביטוי לאיבה כלפי הנוער" וכי "הדור המבוגר, המזדקן, שומר בקנאות על מעמדו ומתייחס בקנאה לדור העולה,

⁷ יובל דרור, *תולדות החינוך הקיבוצי* (הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2002) עמ' 11-18

⁸ שמואל גולן, *החינוך המשותף מהו?* (1931) מאמר מתוך הספר המאגד את הגותו – *החינוך המשותף* (ספרית פועלים-השומר הצעיר, תל אביב 1961) עמ' 14-26

⁹ שמואל גולן, "החינוך לפי ערכי יסוד (1951), מתוך *החינוך המשותף*, עמ' 11-13

העתיד לרשת את מקומו". גולן מסכם כי באופן כללי גישה זו רווחת בארצות עם משטרים יציבים דוגמת סין ואנגליה.

הגישה השנייה, שעל פי גולן מופיעה בסיטואציות מהפכניות, מבוססת על אמרתו של מרטין בובר כי הנוער הוא "סיכוי האושר הנצחי של האנושות". על פי גולן תפיסה זו רואה את הנוער כ"כוח חברתי תוסס ועולה, שעתידו עשוי לקבוע את גורל החברה". התפיסה גם מודה בזכותו של הנוער להתפתחות רבה ככל האפשר, "הן לכל פרט, והן כחטיבה קולקטיבית". גולן קובע כי גישה זו יכולה לבוא לידי ביטוי במשטרים שונים ובצורות מגוונות: בצורה חיובית לדידו, כפי שקורה ברוסיה המועצתית ובתנועה הקיבוצית בארץ, כאשר השיטה "משתדלת לשכנע את הנוער בצדקת דרכה, לטעת בלבו את האהבה אליה, ומביאה אותו לידי הזדהות נפשית עמה", או בצורה שלילית, כמו באמריקה וארצות אחרות, המבליטה את המוטיב האגואיסטי ו"מושכת את הנוער בפיתויי קרייריזם אינדיבידואליסטי", או אפילו בצורה קיצונית כמו בגרמניה הנאצית בה תפיסה זו "מחניפה לנוער, מבטיחה לו הרי זהב, פונה אל האינסטינקטים האגרסיביים והמיניים וקוראת להם דרור בהגישה את הפורקן היצרי כתמורה ופיצוי בעד שירותו"¹⁰.

גולן מזדהה כאמור עם הגישה השנייה, הרואה את הנוער כמי שאמור לשאוף לשנות את פני החברה ולא כמי שאמור לעבור סוציאליזציה חברתית של המעמד השליט. ניסיונות של תנועות נוער בחסות המדינה דוגמת תנועות הצופים השונות מתקבלות על ידו בזלזול מה, והוא מגדירם כ"טיפוח אמניספציה פיקטיבית". ברם, באותו תהליך סוציאליזציה אשר החינוך המשותף בהובלתו של גולן ניסה להילחם, היה תפקיד מרכזי לא רק למוסדות המדיניים והכלכליים, כי אם גם למשפחה הגרעינית, אשר הצורה בה תפסו אותה מייסדי החינוך המשותף היא אחד ממרכיביו המהפכניים ביותר¹¹.

תפקיד המשפחה לעומת החברה והקבוצה

"בחברה הרכושנית המשפחה היא בחזקת תא חברתי, שנתייחד לו תפקיד סוציולוגי מובהק: לשמור על מורשתה האידיאולוגי של החברה הרכושנית ועל קיומה בדור הצעיר"- במילים חריפות אלה ביקר גולן את תפקידה של המשפחה בחברה הבורגנית. החינוך המשותף בקיבוץ הארצי יצר לדעתו מצב, בו אין המשפחה מתפקדת יותר כתא חברתי יחיד, שבו מתרכזים כל חייו הפיזיים והרגשיים של הילד, אלא משמשת רק כ"אחד המרכזים שבחינוכו". גולן מוסיף כי "כאן מופקע

¹⁰ שמואל גולן, לדמותו של הנוער שלנו- 1944, מתוך הספר דור לדור- ספר המוסד החינוכי של השומר הצעיר במשמר העמק (ספרית פועלים, ישראל 1948), עמ' 33-63.
¹¹ שם

החינוך מרשות המשפחה לראשות החברה וזו פורשת השפעתה על גורלו והתפתחותו". לדעתו של גולן, מצב זה הוא טוב יותר גם מן הבחינה הרגשית:

"היחסים הרגשיים בין הילד ובין ההורים, המשוחררים מן הזיקה הכלכלית שבמשפחה הרכושנית, שוב אינם מיסודיים כאן על התלות הרגשית הבלעדית בהורים. הללו נגאלו מכמה התנגשויות יסודיות וכך נתפנה מרחב להתפתחות ההרמונית יותר, המבטיחה לילד אהבה שאינה תלויה בדבר, שהוא כל כך נזקק לה"¹².

למול הביקורת כי החינוך המשותף "מנוגד לחוקי הטבע" וכי הוא מתעלם מאינסטינקטים-אבהיים קמאיים, קובע גולן כי "מסירת הרך הנולד לבית הילדים אינה עוד בחינת "פרידה" מהילד: הקשר לילד אינו מתקפח ושלמות המשפחה אינה נפגמת". הוא מוסיף כי "נתחוללה מהפכה... החינוך המשותף גופו הפך לטבע, מציאות יום-יומית המובנת מאליה... החינוך המשותף הוכיח את עליונותו ואת צדקת דרכו"¹³.

למול הפיחות במעמדו של החינוך ההורי, מדגיש גולן את התפקיד החשוב שממלא החינוך החברתי והקבוצתי. חינוך זה משריש לדעתו בלב הילד, משנותיו הרכות ביותר "את הרגשת השתייכות, את הכרת מקומו הסוציאלי, ואת הרגשת הביטחון הנובעת מהיותו נמנה עם קבוצת שווים לו ומעורה בתוכה". גולן מוסיף ומרחיב אל היחס שבין החינוך הקבוצתי לזה ההורי:

רגש השייכות, שמקורו וראשיתו ביחסו של הילד אל הוריו, מתחזק ומתעמק ומגיע לידי שלמות ע"י שייכות לקבוצה, לחברה. רגש זה עלול להיפגם או להתרופף אצל ילד, שהוריו נכשלים ביחסם אליו והוא מרגיש עצמו לא מקובל עליהם, בלתי רצוי ובלתי אהוב. אך בחינוך המשותף ניתן לילד מעין זה, סיכוי לשאוב עידוד מהרגשת שייכותו לקבוצה, ליחידת חיים אורגנית, המבטיחה לכל ילד את מקומו בה.¹⁴

בגיל הנעורים (בו יעסוק בעיקרו מחקר זה), אף מתחזקת בחינוך השומרי חשיבותה של הקבוצה. בגיל זה, שהוא לדעת גולן קריטי להתחזקות המהירה של מאווי עצמאותו של הנער, יש יתרון גדול לחברת נעורים על המשפחה. גולן קובע כי "במשפחה הפרטית מתייחסים באי הבנה אל צעדיו של הילד לקראת עצמאותו, ובשל כך מגיעים לידי סכסוכים מתמידים". לעומת זאת, בחינוך המשותף "משמשת הקבוצה מרכז חיים חיוני, מציאות חיים מובנת מאליה, שההורים לומדים לכבדה". גולן מוסיף כי מציאות זו מפיגה במידה ניכרת את המתחושות בין ההורים והילדים על רקע זה,

¹² שמואל גולן, החינוך לפי ערכי יסוד (1951), עמ' 12

¹³ שם

¹⁴ שמואל גולן, החינוך המשותף מהו? (1931), עמ' 24

ו"מסכלת את היצמדותו היתרה, הבלתי רצויה של הילד אל הוריו ומאזנת את השפעתו השלילית"¹⁵.

אמירתו המרכזית ביותר של גולן בהקשר זה, היא אולי זו אשר בה חתם את אחד ממאמריו הראשונים בתחום בשנת 1931: **"הקשיים של החינוך המשותף אינם נובעים מעקרונותיו; הם קשיי התגשמותו, תולדת ההיאבקות המתמדת עם המציאות"**¹⁶.

הגשמתו של החינוך המשותף בפועל – ההחלטה על הקמת מוסדות חינוכיים עצמאיים

שאלה מרכזית אשר יש לשאול, היא מדוע בחר הקיבוץ הארצי להקים מערכת של בתי ספר משלו ולא להשתלב בשיטות החינוך הנורמטיביות יותר אשר היו נהוגות בארץ. אמירתם המרכזית של אנשי הקיבוץ הארצי היתה, כי בית הספר המקובל, אשר לרשותו עמדו מחקרים פסיכולוגיים רבים של גיל הנעורים, נכשל בתפקידו בעיקר **"משום שהזניח את מחקר הגורמים הסוציאליים"**, ועל כן **"מתחרים בו בהצלחה המפלגות, הרחוב והקולנוע. המצב הזה אינו אלא אספקלריה נאמנה של המשטר החברתי הקיים על כל הסתירות והפגמים שקיימים בו"**¹⁷.

זיקתם לציונות של אנשי הקיבוץ הארצי גרמה להם להזדהות מסוימת עם בית הספר העברי, אך לא עד כדי אימוץ שיטותיו. מתאר זאב בלון בספרו **"מערכות הקיבוץ"** ב-1952:

"בית הספר העברי בארץ בימים ההם עמד בקיפאוו. היו לו אמנם זכויות עבר מפוארות: מאבק קנאי ועקשני על השלטת השפה העברית- נגד כל החוגים והמוסדות הפילאנטרופיים שרצו בשפת הוראה צרפתית או גרמנית. היו אף תקופות שבית הספר חונך לערכים מתקדמים ולהגשמה חלוצית- ואף יצאו מתוכו מחזורים לקיבוץ, להתיישבות. ואולם, ברבות הימים נתרופפה זיקת בית-הספר העברי ליצירה החלוצית"¹⁸. (הדגשה שלי).

נדמה כי אחד מהדברים אשר הפריעו ביותר לאנשי הקיבוץ הארצי בבית הספר העברי, היא העובדה כי החינוך הפוליטי **"נשמט ממנו כליל"**. שמואל גולן תוהה אם גם מעט הציונות הנלמדת בו- **"אפילו נצרף לכך את לימודי החברה והסברת המאורעות הפוליטיים הנהוגים בבית הספר ההסתדרותי- כלום יש בהם כדי להכשיר את הנוער לעמידה מול נחשולי המאורעות האקטואליים וסערות הימים?"** ועונה בצורה חד משמעית: **"אין לבית הספר שום השפעה על השקפתו הפוליטית"**

¹⁵ שם

¹⁶ שם, עמ' 26

¹⁷ שמואל גולן, **"לדמותו של הנוער שלנו"** (1944), מתוך **"דור לדור"**, עמ' 33

¹⁸ זאב בלון, **"מערכות הקיבוץ"** (הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה 1952), עמ' 281

של הנוער והוא מפקירו בידי הרחוב והרוחות המנשבות בו. בבית הספר שולטת ציונות פושרת המחנכת את הנוער לאדישות פוליטית"¹⁹.

לאנשי השומר הצעיר היתה גם "צלכת", מניסיון כושל בהקמת בית ספר המשותף ליותר מתנועה אחת. היתה זו חברת הילדים בבית אלפא אשר פעלה בשנות ה-20 של המאה הקודמת. למוסד חינוכי זה באו ילדים משלושה קיבוצים: בית אלפא, תל יוסף וחפציבה. פרשת הקמת חברת הילדים בבית אלפא, אשר כללה סכסוכים גדולים בין מחנכיה ואף גילוי של תא קומוניסטי בקרב הילדים והמורים, הסתיימה במהרה בכישלון גדול ובפירוק. דבר זה חידד אצל אנשי השומר הצעיר את הרצון להקמת מערכת חינוך אשר תתבסס רק על התנועה עצמה. על פרשה זו כתב לימים שמואל גולן: "עוד היום אני נזכר בפרשה זו כבסיוט. למדתי אז מה פירוש של מפעל חינוכי שאינו נישא על פני תנועה חברתית אחת (הדגשה במקור)... נוכחתי לדעת מה פירוש של חבר מחנכים שאינו קולקטיב חדור רוח אחת ואינו סר למשמעתה של תנועה מדריכה"²⁰.

בעקבות כל אלה ובעיקר כדי לנסות להמשיך ולהנחיל גם לנוער את השקפת עולמם האידיאולוגית של המייסדים, בחרו בקיבוץ הארצי שלא להתחבר לדרך החינוך הממלכתית. בשנת 1944 במאמרו "לדמותו של הנוער שלנו" תיאר שמואל גולן את האידיאל החינוכי שלפיו אמור לפעול בית הספר התנועתי, למול כשלון בית הספר ה"קלאסי":

"ועל כן נחוק היה לנוער חינוך כל צדדי, שלא יסתפק בהקניית דעת ובפירורי מדע, ויראה לנגד עיניו את האדם כולו. בית ספר מודרני, המצויד כהלכה, המסוגל לעורר בנוער את העניין בלימודים ולהחדיר בו את האהבה לערכי מדע ותרבות, חברת נוער תוססת בהדרכת מבוגרים בעלי שאר רוח, המסוגלים להפוך את האידיאלים הלאומיים והחברתיים למקור לחוויה אישית-אינטימית של הצעירים ולפתוח את ליבם לערכי מוסר ואמנות- זה מה שהיה נחוק לנוער הארץ ישראלי כדי לקדמו ולהעשיר את תוכן חייו הנפשיים והרוחניים. נדרש חזון חינוכי גדול, אשר ישריש את הנוער בערכי העבר התרבותי ויטפח בו את הרגשת הרציפות ההיסטורית הגדולה, אך יקרע גם חלון לסולידאריות מעמדית ובין לאומית ולעולם התרבות הכלל אנושי, ויסייע לנוער לגבש לו השקפת עולם ופילוסופיה חיים ההולמת את האדם התרבותי של ימינו. בכוח תנופה חינוכית כזאת ניתן להתגבר על פשטנותו ופרימיטיביותו של הנוער, בלי להתכחש לתכונות היסוד הקיימות בו"²¹

אנשי השומר הצעיר ראו במפעל החינוכי ומוסדותיו את המקומות לביסוס עתידה והמשכה של התנועה הקיבוצית. צבי זהר, ממקימי המוסד במשמר העמק, השתמש בדימוי תנ"כי וקבע כי על

¹⁹ שמואל גולן, "לדמותו של הנוער שלנו" (1944), מתוך דור לדור, עמ' 48

²⁰ יצחק פלטיק, המוסד - בית הספר הראשון של השומר הצעיר במשמר העמק 1931-1940 (יד טבנקין וגבעת חביבה, 1989)

עמ' 6-7

²¹ שמואל גולן, "לדמותו של הנוער שלנו" (1944), מתוך דור לדור, עמ' 48

התנועה אשר רוצה להתבסס בהווה ולפרוח בעתיד ל"היאחזו בקרני החינוך"²². הוא סבר, שהקמת רשת חינוך עצמאי לקיבוץ הארצי היא מחויבת המציאות, והכרחית כדי לתת ביטוי לשאיפות החברתיות ולהשקפת העולם של התנועה. במחקרו על ראשיתו של המוסד במשמר העמק כותב איציק פלטק כי לדעתו של זוהר "הקמת המוסד החינוכי של השומר הצעיר היתה הצעד הראשון והמרכזי של התנועה, אשר חפצה להכות שורש במציאות החינוכית בארץ ישראל ולא להיות תנועה חולפת וזמנית". פלטק מסכם כי "הקמת מוסד חינוכי עצמי ונבדל היתה, אם כן, חשובה לאנשי השומר הצעיר בהיותה ביטוי להשקפת עולמם הייחודית וכצעד בהשקפתם ובהתבססותם במציאות הארץ ישראלית"²³.

בשנת 1931 נפתח במשמר העמק המוסד החינוכי הראשון של השומר הצעיר. בכל קיבוצי התנועה ברחבי הארץ היו באותה עת 46 ילדים. הילדים הבוגרים ביותר שהגיעו למוסד החדש היו בני 7-8, כך שבשנות קיומו הראשונות הוא תיפקד בפועל כבית חינוך לגיל הרך. על תחילתו של חינוך תיכוני (מכיתה ז') ניתן לדבר משנת הלימודים 1936-1937, כאשר באופן הדרגתי ילדי הגיל הרך עוברים להתחנך ברובם בקיבוצי האם שלהם²⁴. משלב זה התחיל בעצם להתהוות דגם "המוסד" בו אמורים להתחנך ילדים מחוץ לביתם במסגרת של עדת נעורים עצמאית, כאשר צוות המחנכים מקבל אוטונומיה כמעט מוחלטת. המוסד הראשון, בדגם שיימשך גם במוסדות שיקומו אחריו, הוקם בסמוך לקיבוץ אך לא בתוכו (תסמונת "המחנה ביער"), כדי מחד לאפשר לנוער עצמאות גדולה בלי להיות מופרע ומושפע ממגרעותיה של החברה הבוגרת, ומאידך להשאירו מספיק קרוב כך שיהיה ניתן לפקח על הנחלת הרעיון הקיבוצי ודרכי החינוך והפדגוגיה של "השומר הצעיר"²⁵. אבי אהרונסון כותב כי הרעיון לדגם זה של המוסד צמח מתוך תנועות הנוער והרצון של הקיבוץ הארצי לבנות "עדה טריטוריאלית", כלומר שכל ילדי קבוצת ישובים קרובים זה לזה גיאוגרפית ואידיאולוגית יתחנכו יחדיו, תוך תפיסה כי יש לנהל את החינוך כתנועה ולהפחית את אפשרות השפעתם של הישובים וההורים על עיצוב הדרך החינוכית²⁶.

גם השם שניתן לחברת הילדים הראשונה שהוקמה במשמר העמק - "מוסד חינוכי" - בא להבליט את ייחודה של מערכת החינוך של הקיבוץ הארצי לעומת בתי ספר קיבוציים אחרים (מהתנועות

²² צבי זוהר, חינוך הדור, הקואופרטיב השומרי, (ורשה 1931), עמ' 176-177 (מופיע אצל פלטק בספרו)

²³ יצחק פלטק, עמ' 4

²⁴ גדי ראזנר, תכניות לימודיות בין-תחומיות על פי שיטת הנושאים במוסדות החינוכיים של הקיבוץ הארצי 1931-1952:

ניתוח תיאורטי וקוריקולרי של הוראת ההיסטוריה. (עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל אביב 1995), עמ' 1

²⁵ על הדיון שהיה בין מוסד אקסטרטוריאללי למול מוסד סמוך לקיבוץ ניתן לקרוא בהרחבה אצל פלטק

²⁶ אבי אהרונסון, "החינוך הבלתי פורמאלי בקיבוץ- מאחריות הקהילה לאחריות ההורים" (26/4/2007).

האחרות) והדגיש את שונותו מהמונח "בית הספר" שהיה מקובל בעיר כמסגרת ללימוד וחינוך בני הנעורים²⁷.

בהקדמה לספר 'דור לדור', ספר המוסד החינוכי של "השומר הצעיר" במשמר העמק שיצא ב-1948, מתארת ברטה חזן את ראשית ימיו של המוסד:

"בראשית היה החזון: תשעה עשר ילדים קטנים מפוזרים בארבעה קיבוצים הראשונים²⁸, ונבעה צמיחה במשמר העמק. את החזון הבאנו בצקלוננו ממחוז הנעורים, מורשת "השומר הצעיר" בגולה. אנו באנו ארצה צעירים וכל להט נעורינו נתון לבנינים של החיים החדשים. חיי העבודה, העמקת השורשים באדמת המולדת, בנייה של החברה הקיבוצית, הצמיחה בתוך תנועת הפועלים העברית תבעה את כל כוחות הגוף והנפש. באו ילדינו הרכים והמועטים-למניין ותבעו במפגיע את הגשמת חזוננו גם בשדה החינוך"²⁹.

המוסד במשמר העמק שימש כמעט את כל ישובי השומר הצעיר בארץ, כולל יישובים מרוחקים דוגמת נגבה בדרום או בית זרע בצפון. בשנת 1943, במועצת הקיבוץ הארצי בבית אלפא, הוחלט על תחילת הקמתם של מוסדות חינוך אזוריים בהתאם לתפוצת הקיבוצים ברחבי הארץ. משנת 1945 ואילך, החלו לקום מוסדות חינוכיים רבים, כאשר "הרי אפרים" אשר הוקם ב-1950, היה המוסד החינוכי ה-13 שהוקם על ידי השומר הצעיר בישראל³⁰.

שיטת הלימודים

התנגדותם של אנשי הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר לבית הספר המסורתי השליכה גם על התגבשותה של שיטת הלימודים במוסדות החינוכיים של התנועה. בית הספר המסורתי שירת כאמור, בעיניהם, את צורכי המעמד השליט בחברה אותה רצו לשנות. בהשפעת החינוך הפרוגרסיבי הם ביקשו לראות את הילד במרכז, כאשר הכיתה בבית הספר הרגיל "היתה לדידם אוסף מכאני של מספר תלמידים הלומדים בלי כל קשר למערכות חיים אחרות". את המורה המסורתי ראו אנשי התנועה ככוח מתנשא המרוחק מתלמידיו ופועל בשיטות של כפייה, כאשר התלמידים נראים "כהמון אשר אינו מעורב כלל בקביעת הצורה והתוכן של הלימודים". כתב איציק פלטק בספרו על המוסד החינוכי הראשון במשמר העמק:

"שיטת הלימודים בבית הספר המסורתי לא נראתה לאנשי השומר הצעיר מעיקרה. הם יצאו נגד החלוקה המסורתית למקצועות לימוד נפרדים. גם נושא זה נקשר בעיניהם ל"אנדרלמוסיה

²⁷ עמוס כרמל, תנועת הנוער השומר הצעיר בארץ ישראל 1938-1948 (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה 1994), עמ' 126.

²⁸ משמר העמק, עין שמר, מרחביה וגן שמואל.

²⁹ ברטה חזן, הקדמה לספר דור לדור, (ספרית פועלים, תל אביב 1948).

³⁰ זאב בלוח, במערכות הקיבוץ, המפעל החינוכי (הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה 1952), עמ' 279.

הרוחנית של המשמר הרכושני" אשר ביקש "לפורר" את העולם לשורה ארוכה של מקצועות... למשל אדם יכול להיות מושלם כרופא, אך בור ביתר שטחי החברה. או אדם שעובד כפועל ועושה שירות מסוים, אך הוא אינו מבין את יתר התהליכים הקורים מסביבו. זה היה פיצול רוחני אשר למשמר הרכושני היה עניין בו... הם יצאו נגד אי-פיתוחו של בית הספר המסורתי את האישיות הייחודית של הילד ונגד עידודו את התחרותיות שמפרידה בין הילדים.... אנשי השומר הצעיר ביקשו לשמור על לכידות ושלמות קבוצת הגיל- הכיתה כיחידה חברתית, בכל המצבים בהם היא נתונה, לרבות במצבים הלימודיים. החינוך היה אחיד, פירושו הבטחת שוויון מרבי לכל הילדים מתוך הנחה שכולם עתידים להיות אזרחים שווי זכויות וחובות בחברה.³¹

במאמרם "החינוך המשותף- יסודותיו וביצועו" (1957) מתארים צבי לביא (רכז מחלקת החינוך התנועתית) ושמואל גולן כיצד לא יכלו לקבל את דרכו ומסורתו של בית הספר הישן, ש"הפכו את הילד רק לאובייקט של הוראה ושל הרבצת ידיעות- על הרוב פורמאליות." הם מוסיפים כי הם רואים בחינוך תהליך כולל, המקיף את כל אישיותו של הילד, ועל כן מתנגדים ל"שיטת הוראה, המטפחת יחס פאסיבי ללימודים, המפרידה בין הלימודים לבין החיים, בין הלכה לבין המעשה, בין עבודה גופנית לבין עבודה רוחנית". הם גם מתארים את התנגדותם לפיצול הלימודים למקצועות-מקצועות- "ללא קשר פנימי ביניהם, לחלוקה מכאנית לשעות נפרדות, שאינה מניחה לתלמיד להתרכז ולקלוט כראוי את הנלמד". הם מסכמים בכותבם כי "פסולים היו בינינו היחסים הישנים בין מורה לתלמיד, הדומים ליחסים בין שליט לנשלט, בין קצין לחייל".³²

הלימודים במוסד החינוכי הראשון שהוקם במשמר העמק (1931) נערכו בחלקם הגדול לפי השיטה אשר זכתה לכינוי- שיטת הנושאים. בשיטת לימוד וחינוך זו ביקשו מחנכי התנועה לבטל את החלוקה למקצועות המסורתיים. כל נושא לימודי צריך היה להיות "שלימות לימודית" אשר סביבו תתרכז הכיתה. מתאר פלטק:

"העבודה הלימודית סביב הנושא נתפסה כמאמץ משותף של כל תלמידי הקבוצה. העבודה הלימודית צריכה היתה לאחד את הקבוצה. לא היה מקום לתחרות בכיתה. לדעת אנשי השומר הצעיר, כל אחד יתרום ללמידה לפי מיטב כישרונותיו ויכולתו. עיקרון זה, יאפשר לילדים לקיים את הלמידה העצמית והאישית, דרך אשר היתה לדעתם, הערובה הטובה ביותר להתפתחות הרוחנית, להגברת המוטיבציה, להעמקה ולרכישת ידיעות נוספות. תפקידו של המורה היה להעמיד בפני הילדים מטרות לימודיות ועליהם היה להגיע ללמידה ולפתרון הבעיות בעזרת חיפוש וחקר".³³

³¹ איציק פלטק, עמ' 72-73

³² החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957) מתוך הספר החינוך המשותף, עמ' 27-57

³³ איציק פלטק, עמ' 73

חוקר החינוך הקיבוצי, פרופ' יובל דרור, כותב כי הקיבוץ הארצי פיתח בבתי הספר היסודיים ובמוסדות החינוכיים שלו את "שיטת הנושאים" האינטגרטיביות החל משנות ה-30. הוא מוסיף כי כל כותביה ומנסחיה לגילאים השונים היו ממשמר-העמק, כאשר רובם, מחנכי המוסד, גרו כ"קולקטיב מחנכים" נפרד ליד הקיבוץ. גם ב"מוסדות" החינוכיים הנושאים של הקיבוץ הארצי שהחלו לקום משנת 1945, נלמדו חלק גדול מהמקצועות על פי שיטת הנושאים שדגשה ציוניים-סוציאליסטיים. על פי דרור "השיטה נידונה בכנסי המחנכים של התנועה על סמך הניסיון במשמר-העמק, והוכנסו בה תוספות ועדכונים על פי הצורך. ב-1949 ניסח צבי ליבנט (לביא), מבכירי המחנכים בקיבוץ הארצי, את דרכי "ארגון העבודה הלימודית בנושא" לכל הגילאים, וסיכם בכך את "מצב התחום". עם זאת, ערב הקמת המוסד החינוכי בהרי אפרים (1950) כבר חלה נסיגה מסוימת מהשיטה, בעיקר בגילאי התיכון. מתאר דרור:

"למרות תמיכת המנהיגות החינוכית כל השנים, נתקלה השיטה כבר מראשיתה בביקורות רבות מצד המורים וההורים. אלה נידונו בכנסי המחנכים שהתכנסו בקביעות בחופשות מהלימודים, הביאו להחלטות על שינויים, אך הועילו רק בחלקם. המקצועות הריאליסטיים והשפות הוצאו משיטת הנושאים, אחר כך חל כרסום בשיטה גם בלימודים ההומניסטיים, ובראשית שנות ה-50 היא נעלמה מה"מוסדות" אך המשיכה (וממשיכה, חלקית) בכיתות היסוד"³⁴.

כאשר החלה שיטת הנושאים להשתלב בתוך המקצועות המסורתיים ניסו המחנכים לפתח תכנית לימודים יצירתית, בעיקר עם שימת דגש על חיזוק העבודה העצמית והנהגת "עבודות גמר" אישיות. יובל דרור מוסיף כי "תשומת לב מיוחדת הוקדשה ללימודי החקלאות, למשק הלימודי של המוסד ולחוגים חקלאיים לידו" וגם למפעלי תרבות עם דגשים רעיוניים ו"משפטים ספרותיים, במות לוויכוח רעיוני וחברתי, יצירה עצמית בספרות ובמוזיקה, מבצעי סיום של שנת הלימודים – ועלוני תלמידים"³⁵. המעבר ללימוד מקצועות "מסורתיים" לא העלים את הפן האידיאולוגי. בלימודי ההיסטוריה לדוגמא, ניתן לראות באופן מובהק את השפעת האפיסטמולוגיה המרקסיסטית, המתייחסת אל המציאות כמכלול שלם אשר יש לחפש בו את החוקים המנחים את הפעילות האנושית³⁶.

מחנכי וראשי התנועה ראו את תכנית הלימודים במוסדות כחלק בלתי נפרד מחינוכו הכולל של הדור הצעיר בקיבוץ, "אשר מתפקידו לעצב את התפתחותו הגופנית, הרוחנית והנפשית של האדם

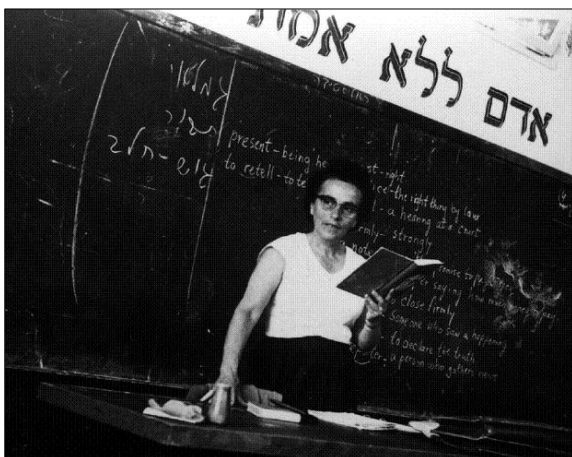
³⁴ יובל דרור, "תנועת המחנכים" של הקיבוץ הארצי (1930-2000) כ"תנועה חברתית", תקציר מתוך הכנס השנתי החמישי- "מורים חוקרים באורנים", 21 במאי 2003

³⁵ שם

³⁶ גדי ראונר, תכניות לימודיות בין-תחומיות על פי שיטת הנושאים במוסדות החינוכיים של הקיבוץ הארצי 1931-1952: ניתוח תיאורטי וקוריקולרי של הוראת ההיסטוריה, (עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל אביב 1995), עמ' 1

הצעיר להיותו חבר פעיל ובעל הכרה בקיבוצו". בפירוט נרחב יותר של המטרות הלימודיות נכתב כי מטרת החינוך היא כי הנער יהיה אדם מאוזן ובעל רצון, ה"מצויד השקפת עולם דיאלקטית-מאטריאליסטית", ובנוסף "מסור לעמו ויודע את תולדותיו; נאמן למולדתו ומוכן להגן עליה; מסור לתנועת הפועלים, לארצות הסוציאליזם ולרעיון האחוה בין העמים; בקי בבעיות הארץ והעולם וער למתרחש בהן; מתמצא בהישגי המדע המודרני ובעל טעם אסתטי.³⁷" מסכמים זאת שמואל גולן וצבי לביא:

"החינוך וההוראה בקיבוץ הם תחומים בלתי נפרדים של שלם אחד... עבודת החינוך לא תצליח עם המורה יסתפק במלאכת ההוראה בלבד ולא יראה עצמו אחראי להתפתחותו הנפשית והמוסרית של כל ילד ולפיתוח כישורונותיו. המזיגה הזאת חשובה במיוחד בקיבוץ, שבו צומצם, כידוע, התפקיד החינוכי של ההורים והאחריות העיקרית מוטלת על המחנכים-מורים"³⁸.

בתמונות- שיעורים במוסד "הרי אפרים" בשנות ה-50: מימין- המחנך דב ורדי עם קבוצת "עופר", משמאל: פנינה לייבנר בשיעור אנגלית. שימו לב לסיסמאות התלויות על הקירות בכיתות.

³⁷ "הצעה לפרקי תכנית הלימודים" (מאת מחלקת החינוך, מרחביה 1952) מופיע אצל זאב בלוך, עמ' 289
³⁸ שמואל גולן וצבי לביא, החינוך המשותף- יסודותיו וביצועו (1957), עמ' 42

פרק ב' - החינוך הפוליטי והיווצרות דגם המוסד החינוכי

מלבד שיטת הנושאים, שבגילאי הנוער הלכה ודעכה, היה החינוך הפוליטי המאפיין המרכזי המובהק והייחודי ביותר בשיטת החינוך המשותף במוסדות. העדרו של חינוך זה, היה כאמור אחת הסיבות להתנגדותם של מחנכי הקיבוץ הארצי לבתי הספר הרגילים. במאמר על "דמותו של הנוער שלנו" משנת 1944 קובע שמואל גולן נחרצות כי "כל ניסיון ניתוח עולמו הנפשי של הנוער יהיה בלתי שלם ופגום, אם לא יביא בחשבון את השפעת התקופה ההיסטורית, את מאורעותיה הפוליטיים, החברתיים והכלכליים הגדולים, המעצבים את דמותו"³⁹.

מתוך כך, החליטו מחנכי הקיבוץ הארצי כי החינוך במוסדות יהיה פוליטי בצורה מובהקת. החינוך היה אמור לשאוף לראייה מדעית את "תהליכי ההתפתחות החברתית וחשיפת האמת החברתית האובייקטיבית", אמת, שעל פי מחנכי התנועה "היא בעת ובעונה אחת האמת של תנועת הפועלים". ב"הצעה לפרקי תכנית הלימודים" שהתפרסמה בקיבוץ הארצי בשנת 1952, נקבע במפורש כי במוסדות יתבצע "חינוך לנקיטת עמדה ברורה במאבק החברתי", ו"חינוך לאדם פעיל ולוחם להגשמת רעיונותיו בכל המסיבות". המסמך גם מבהיר מפורשות כי "אין מקום לניטראליות בין חינוך סוציאליסטי לבין השלמה עם משטר של ניצול אדם על ידי אדם; בין אחוות עמים לבין חינוך לאומי; בין מלחמה על שלום לבין היגררות "דמוקרטית" אחרי מרכבת האימפריאליזם התוקפני; בין חלוצות מגשימה וחי קיבוץ לבין קרייריזם ריק מכל תוכן". בהמשך המסמך נאמרים אף דברים ברורים יותר:

"חינוכנו נוקט, אפוא, עמדה ברורה בכל שאלות התקופה והשעה, ועל כן הוא חינוך מפלגתי בעל מגמה מוגדרת ובלתי משתמעת לשתי פנים. מגמה זו תמצא את ביטויה ההולם בגילים השונים בהתאם ליכולתם ולכושר תפיסתם של הילדים. חינוכנו מבוסס על השקפת עולם של הממריאליזם הדיאלקטי, זו הפילוסופיה המדעית של מעמד הפועלים, פילוסופית התמורות וההתקדמות בחברה האנושית, שהיא בעת ובעונה אחת גם מדריך לפעולה למען הגשמת הסוציאליזם. שלוש מטרות לחינוכנו: א) חינוך לאומי; ב) חינוך סוציאליסטי; ג) חינוך קיבוצי"⁴⁰.

חשיבות שילובו של החינוך הפוליטי במוסדות זכה להתייחסות גם ממנהיגי התנועה, יעקב חזן. חזן טען כי "החינוך הפוליטי חייב ליהפך לאחת מאבני היסוד של חינוכנו", וכי דרוש לתנועה "גיבוש הכרה פוליטית שתתבסס בראש ובראשונה על הרחבתם תבונתם הפוליטית של ילדינו". חזן הוסיף כי על הנערים להכיר ולדעת נכונה גם את דעותיהם של מתנגדיהם הפוליטיים וכי "עליהם

³⁹ שמואל גולן, "לדמותו של הנוער שלנו" (1944), דור לדור

⁴⁰ "הצעה לפרקי תכנית הלימודים" (מאת מחלקת החינוך, מרחביה 1952) מופיע אצל זאב בלוח, עמ' 290

להתכונן להיאבקות רצינית אתן, מתוך הערכה כנה של נושאייהן". חזן הדגיש כי על מחנכי התנועה לשקוד על פיתוח מחשבתם הפוליטית העצמית של הנוער- "המסגלת לעצמה את נכסיה הרוחניים של התנועה תוך לימוד רציני ואפילו תוך לבטים פנימיים"⁴¹. בהמשך המאמר פורש חזן את משנתו על החינוך הפוליטי בצורה סדורה:

"חינוכנו זה אינו צריך להיות ואינו יכול להיות מופשט ומנותק מהחיים. נהפוך הוא- עלינו לקרב לילדנו מצעירותם- הכול לפי כוח קליטתם הרוחני- את הבנת הבעיות הפוליטיות, שבהן אנו עוסקים. עלינו לשתפם לפי מידת יכולתם במאבקנו הפוליטי- הציוני והסוציאליסטי. שמחותינו הפוליטיות- צריכות להיות שמחותיהם, יגוננו- יגונם. העיתון ולימוד קריאתו הביקורתית משמש כאן אחד הגורמים החשובים. דינים וחשבונות תכופים על הנעשה בארץ, בגולה ובעולם, שיחות פוליטיות בקבוצות החינוכיות- כל אלה דין הוא שיעשו חלק בלתי נפרד של עבודתנו החינוכית הזאת. אך בכל זה בלבד לא די. יותר מאשר לגבי דורנו ייקבע בעיצוב דמותם הרוחנית של ילדינו, חינוכם הרעיוני- הפוליטי היסודי. אומנם, כל חינוכנו וכל עבודתנו הלימודית סופגים מראשיתם ועד סופם ציונות. לימודינו- לא בלבד ההומניסטים, כי אם גם הריאליסטים- וכל הסברתנו את המאורעות הפוליטיים וההיסטוריים מתבססים על המרקסיזם. ...לילדינו נחוץ המרקסיזם כתורה, שתשמש יסוד מוצק לכל השקפת עולמם ומתוד מחשבתי מגובש, עוד יותר מאשר לנו. ואם לא נוכל לכלול את המקצועות הללו בתוכנית הלימודים, הגדושה גם בלעדי זאת, חובה לכוללם בעבודת הקן שבמוסד החינוכי"⁴².

לפני בחינת אופן היישום בפועל של השקפות אלה במוסדות, יש לזכור כי לידם של אנשי הקיבוץ הארצי, החינוך המשותף היה לא רק תיאוריה חינוכית, כי אם גם "משנה פוליטית, חברתית ורעיונית". גולן מסביר זאת בכך שמבחינה פוליטית מהווה דרך חינוך זו חוליה במפעלותיה של תנועה מהפכנית "החותרת לשנות מן היסוד את אורחות חייה ומוסדותיה של האנושות תוך מאבקים מתמידים על המכשולים שבדרכה", מבחינה חברתית- מנחילה שיטה זו למתחנכים בה חזון של חברה חדשה ו"מקנה להם את הערכים והאידיאלים של מאבק מעמדי נגד המשטר הקיים על ידי טיפוח תחושה של קולקטיב לוחם ויוצר", ומבחינה רעיונית- בכך שהחינוך המשותף מקפל בתוכו את "הנכסים האידיאליים של התנועה שהולידתו, ורואה בביסוסם, הנחלתם וטיפוחם את עיקר מטרותיו"⁴³. בהקשר הפוליטי הנרחב נוסחו מטרות החינוך המשותף (1952) בצורה הבאה:

"מתפקידו לטפח בילדינו את הקשר והאהבה למעמד הפועלים, לארצות הסוציאליזם ולסולדריה פועלית; את השנאה לניצול, לדיכוי ולאי שוויון חברתי. מתפקידו של החינוך

⁴¹ יעקב חזן, חינוכנו הציוני סוציאליסטי, מתוך דור לדור, עמ' 20

⁴² שם

⁴³ שמואל גולן- החינוך לפי ערכי יסוד (1951)

הסוציאליסטי לחסן את הילדים נגד השפעות מזיקות- על ידי פיתוח מודרג של הכרתם והשקפת עולמם המרקסיסטית-מהפכנית.⁴⁴

כיצד אם כן ניתן היה להחדיר את כל המטען האידיאולוגי הנרחב בפעילות השוטפת של המוסדות החינוכיים? ראשית יש לזכור כי במוסדות השומר הצעיר לא למדו לבחינות הבגרות (בהרי אפרים- עד שנת 1987), כך שהיה ניתן די בקלות להוריד את העומס הלימודי לטובת משימות חינוכיות. בחינוך המשותף שולבו התפיסות האידיאולוגיות כמעט בכל הפעילות התרבותיות והחברתיות. ב"הצעה לפרקי תכנית הלימודים- 1952" נכתב כי בתחום האידיאולוגי- "המסיבות והחגים; ההצגות; הסיפורים והשיחות; הנושאים בתולדות ישראל ובספרות העברית- אלה הם האמצעים העיקריים"⁴⁵. גם התכנים הלימודיים השתלבו עם ההשקפה האידיאולוגית. מתאר יעקב חזן, כיצד לטעמו ניתן לשלב בין הלימודים לחינוך הפוליטי:

"התנ"ך ישמש לנו כמקור להחיות בחינוכנו את הדמויות ההיסטוריות הגדולות של עמינו ואת עולם האגדות, הקשור בו (יחסו החילוני לכתבי הקודש אינו מפריע אותנו בכך). השירה העממית היהודית, שכה הזנחנה עד כה בארץ, הסיפור והמעשייה היהודית על כל חניה הענוג וחכמת הלב שלה, השיר העברי העממי, טביעת דפוסים קבועים לחגיו והכנתם תוך כדי שיתופם של ילדינו, גיבורי העם ותנועת העבודה העברית, לוחמי הסוציאליזם בעולם והמהפכות הסוציאליות, התנועה החלוצית ומבצעה, גיבורי הגמאות והפרטיזנים הלוחמים נגד הפאשיזם, מחדשי התנועה לאחר החורבן הגדול ועבודת הבניין הגדולה בברית המועצות- כל אלה צריכים לשמש יסודות נפשיים לחוויותיהם של ילדינו מן הגיל הרך ביותר"⁴⁶.

אין להתעלם גם מכך שהמוסד בא להכשיר את חניכיו לחיי קיבוץ ולשכנעם בצדקת הדרך. חזן כתב כי "החינוך לקראת חברות קיבוצית אמיתית, יכול להצליח אך ורק תוך כדי חינוך לאזרחות מעמדית סוציאליסטית ולאומית-ציונית לוחמת". חזן גם ראה חשיבות בחוויה האישית של הילדים, ואף כתב כי בטרם ילמדו ילדי התנועה לחשוב כציונים וכסוציאליסטים- "עליהם להרגיש עצמם שותפים למחנות אלה ולסלוד מפני כל הרגשת שותפות אחרת". חזן הדגיש את כמה קריטי החינוך הפוליטי של הילדים לעתידה של התנועה בכלל:

"כאן, בגיל הצעיר הזה- נקבע בהרבה דיוקנם החברתי-התנועתי והרוחני של ילדינו. רק כאשר נבנה יסוד מוצק זה של חוויות-ראשית - נהיה גם זכאים לקוות שנצליח להקים עליו את בניין העל של הנאמנות הרעיונית לערכי מפעלנו הקיבוצי, הציוני והסוציאליסטי. רק בדרך זו

⁴⁴ "הצעה לפרקי תכנית הלימודים" (מאת מחלקת החינוך, מרחביה 1952) מופיע אצל זאב בלוח, עמ' 291

⁴⁵ שם

⁴⁶ יעקב חזן, חינוכנו הציוני סוציאליסטי, מתוך דור לדור, עמ' 20

תיהפך ההכרה הציונית והסוציאליסטית של ילדינו למצפן, המכוון ומדריך את חייהם ופעילותם כממשיכי מפעלנו, בוניו ומחדשיו בעתיד"⁴⁷.

חינוך פרוגרסיבי מול חינוך פוליטי

כפי שהוזכר כבר פעמים מספר, לתנועות הנוער החופשיות, בהן צמחו רוב מחנכי המוסדות, היתה השפעה גדולה על עיצוב תפיסתם החינוכית. הרעיונות של עצמאות גיל הנעורים, "רפובליקת הנוער" ואף של ה"אדם המורד" היו חלק בלתי נפרד מהשיח החינוכי במוסד. על שילוב השקפת תנועת הנוער במוסד כתב גולן כי "לא נתעלם מן החידוש, ומן הערכים הגדולים, שטופחה בה בשביל הנוער כולו. בפעם הראשונה ניתן לנוער לגבש לו חיים באורח עצמאי, לקבוע את יכולתו החברתית תרבותית, להעמיק את פעילותו הרעיונית ולמצוא את הניב למאווים הנפשיים המיוחדים לו"⁴⁸. את הדברים שנשא בבית אלפא (1944) מנהיג התנועה, מאיר יערי, תחת הכותרת "דבר אל הדור השני" הוא חתם במילים: "אם יבוא היום ואתם, המשמרת הצעירה, תצליחו כאדריכלים של המחר להשיג בהסתערותכם את המשמרת המייסדת ואף לעלות עליה ביכולתכם, יהיה זה היום לא ציפינו- ותקוים משאת נפשנו היקרה ביותר"⁴⁹.

האומנם משאת נפשם של יערי והנהגת התנועה היתה כי הדור הצעיר "ישיג בהסתערותו את המשמרת המייסדת"? כבר מהדברים שהובאו עד עתה, לא קשה לראות כי בדרך החינוך שהתגבשה במוסדות החינוכיים בקיבוץ הארצי, פעלו שתי גישות אשר לכאורה סותרות האחת את השנייה: מחד, 'תרבות הנוער' העצמאית והחופשית, ומאידך, חינוך פוליטי לאידיאולוגיה ציונית-סוציאליסטית אשר מימושה המובהק מתמצה בהגשמה בקיבוץ⁵⁰. דוגמא מובהקת לניסיון הבעייתי לשלב בין שתי הגישות, ניתן לראות במשפט שכתבה ב-1940 ברטה חזן המתאר את "יסודותיה של שיטת הלימודים שלנו": "מזיגה בין התפתחות החופשית של הכוחות הנפשיים והרוחניים של הילד לבין התוכניות החינוכיות הנשענות על מטרות חינוכיות-לימודיות ברורות"⁵¹ (ההדגשה שלי). השאלה המורכבת האם ניתן לשלב בין "התפתחות חופשית" ל"תוכניות חינוכיות" ו"מטרות ברורות" לא חמקה גם מעיניהם של חוקרי החינוך. כבר בתחילת שנות החמישים תיאר החוקר צבי אדר את מצב זה כ"פרדוקס" ו"צירוף מוזר" וקבע כי חינוך אשר מאמין בשילוב הרמוני של עצמאות הנוער מחד והעמסת עול כבד של השקפת עולם קבועה

⁴⁷ יעקב חזן, חינוכנו הציוני סוציאליסטי, מתוך דור לדור, עמ' 20

⁴⁸ שמואל גולן, לדמותו של הנוער שלנו (1944), מתוך דור לדור

⁴⁹ מ. יערי, דבר אל הדור השני, דור לדור, עמ' 10

⁵⁰ עמוס כרמל, תנועת הנוער השומר הצעיר בארץ ישראל 1938-1948, (חיבור לשם קבלת התואר ד"ר לפילוסופיה

אוניברסיטת חיפה 1994), עמ' 11

⁵¹ ברטה חזן, "יסודותיה של שיטת הלימודים שלנו", החינוך המשותף, מס' 10, 1940, עמ' 2

מראש מאידך, מן ההכרח שיהיה חייב "לשאת בתוכו סתירות פנימיות"⁵². לדידו של אדר, וכפי שמתאר זאת גם גדי ראונר במחקרו המקיף על לימודי ההיסטוריה במוסדות השומר הצעיר, "עצמתה של האידאולוגיה המארקסיסטית והשפעתה היו כל כך חזקות באותם ימים", כך שמקובל לטעון, שבסופו של דבר "המוטיב הפרוגרסיבי הוכפף ליאמת ולהגשמה של האידאולוגיה הציונית סוציאליסטית על פי הדרך המארקסיסטית-בורוכוביסטית"⁵³. דוגמא אחת מיני רבות לכך שמנהיגי התנועה ביכרו את החינוך הפוליטי האידאולוגי על פני תפיסת מרד הנעורים, אשר הובילו אותם כאשר היו הם עצמם נערים, ניתן לראות בדברים שעלו בדיון שהתנהל במוסד במשמר העמק ב-1935 בנושא תנועת הנוער. מתאר חוקר התנועה עמוס כרמל:

"באותה ישיבה הוצגו גם תהיות בדבר עצמאות הנוער ו"המרדנות" שאפיינו את תנועת השומר הצעיר בפולין והובעה השאיפה שפעילויות הקן יצמחו מ"למטה" מיוזמתו של הנוער, אך היה ברור לכל שאין זה אלא מס שפתיים כי במסגרת המוסד החינוכי שכל אורחותיו ודפוסי הותוו כבר על ידי המבוגרים, הרי עצמאותו של הנוער ועקרון ה"חופש" הם...מבחינה ידועה אילוזריות- נמצאות ברסן" כדברי יעקב חזן באותו דיון (ישיבת ועדת מוסד 22.3.1935)⁵⁴.

אותו מתח המוזכר כאן, בין החינוך הפרוגרסיבי לכפייתו של אידאולוגיה פוליטית, ילווה גם את שנותיו הראשונות של המוסד החינוכי "הרי-אפרים", בהן יתעמק בהמשך מחקר זה. תחושתו, אשר אליה אתייחס בפרקים הבאים, היא כב"הרי-אפרים" ניתן מקום גדול מאוד לעצמאות הנוער, ופעמים רבות, ובניגוד אולי לדוגמאות שהובאו משנות ה-30 וה-40 במשמר העמק, בחרו המחנכים לסגת במידה לא מבוטלת מכפיית השקפתם הפוליטית, לטובת ערכי חופש הביטוי וחיזוק הדמוקרטיה בקרב החניכים. עם זאת, אין לשכוח כי בסופו של דבר, כפי שצינו זאת גולן וצבי לביא, "החינוך בקיבוץ, או 'החינוך המשותף', הוא פונקציה ישירה של החברה הקיבוצית, הבאה להמשיך את המשך מפעלה"⁵⁵.

בתמונה: פרופסור צבי אדר (שלישי מימין) מבקר במוסד "הרי אפרים" בשנות ה-50

⁵² אצל ראונר עמ' 11: צבי אדר, "חינוך פוליטי וחינוך פרוגרסיבי" בתוך מגמות, כרך ה' 1953-1954, עמ' 132-158.
⁵³ גדי ראונר, תכניות לימודיות בין-תחומיות על פי שיטת הנושאים במוסדות החינוכיים של הקיבוץ הארצי 1931-1952: ניתוח תיאורטי וקוריקולרי של הוראת ההיסטוריה, (עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל אביב 1995), עמ' 104.

⁵⁴ עמוס כרמל, עמ' 127.

⁵⁵ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957)

דגם המוסד החינוכי

המוסד החינוכי הראשון של השומר הצעיר במשמר העמק, התקיים בשנותיו הראשון בבניין אחד מרכזי ("הבית הגדול"), כאשר רק בשלב מאוחר יותר חלה התרחבות שלו לבניינים נוספים. המוסדות החדשים של התנועה, אשר הוקמו משנת 1945 ואילך, כבר נבנו בצורה מפורזת יותר, כאשר לכל קבוצה ניתן משלה הכולל חדרי מגורים, שירותים, מקלחות וכיתת לימוד. בנוסף הכיל המוסד לרוב מעבדות לימודיות, משק חי ובניינים למטרות חברתיות וציבוריות: חדר אוכל, חדר מוזיקה, מועדון ובית תרבות, מגרשי ספורט, דשא, גינות נוי, שדרות וחורשות. המוסד נבנה כדגם של מעין קיבוץ בזעיר אנפין. מתאר זאת זאב בלוח ב"מערכות הקיבוץ" (1952): "היישובים החדשים הסמוכים לקיבוצים הותיקים הלא הם ההמשך, **הדור השני**, ילדי הקיבוץ. כאן אתה רואה ושומע את ההווה הקיבוצית בהתקוותה, כאן כוחות המחר של הקיבוץ"⁵⁶.

בשנת 1957 כתבו שמואל גולן וצבי לביא מאמר המתאר בצורה יסודית את מבנם ואופן פעולתם של המוסדות החינוכיים. המאמר נפתח בתיאור ממצה של מראה המוסד:

"המוסד החינוכי בנוי על שטח גדול, המרוחק מרחק מה מבנייני הקיבוץ ומשקו. הוא מהווה יחידה אדמיניסטרטיבית בפני עצמה ומתנהל על ידי ועדה מיוחדת, המורכבת מנציגי חבר המהנכים ונציגי הקיבוצים. היקפו של צוות העובדים בכל במוסד מותאם למספר הקבוצות, ומגיע ל-20 עד 30 איש ויותר. במוסד מתחנכים גם ילדים שמחוץ לקיבוץ שהוריהם מוסרים אותם לחינוך; רבים מהם מצטרפים עם סיום חוק חינוכם לקיבוצים. לכל מוסד חדר אוכל בשביל חניכיו ומחנכיו; הוא משמש גם לאסיפות הכלליות, הנערכות בו כפעם בפעם, וכמקום בילוי למסיבות וחגים"⁵⁷.

בנייני ציבור נוספים אשר היו נמצאים בשטח רוב המוסדות הם ספרית ילדים וספריה פדגוגית, חדר מורים, חדר קריאה לילדים, חדר מוזיקה, חדר ציור, חדר גיאוגרפיה, מעבדות (לפיזיקה, כימיה, ולביולוגיה חקלאית), ארכיון, מחסן בגדים, בתי מלאכה, ביתן המשק החקלאי וחדרי חולים. לרוב גם קיים המוסד משק חקלאי-לימודי, בהדרכת מדריכים מומחים והחניכים הבוגרים, וכן ענפי עבודה דוגמת גינות נוי, המעובדות ומוחזקות על ידי הילדים⁵⁸. בנוגע לתכנית הלימודים, מזכירים גולן ולביא, כי היא מתנהלת ללא בחינות וציונים פורמאליים, וללא שימוש באמצעי של השארה לשנה נוספת בכיתה כתוצאה מאי עמידה בדרישות⁵⁹. הם מסבירים כי

⁵⁶ זאב בלוח, במערכות הקיבוץ, המפעל החינוכי (הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה 1952), עמ' 279.

⁵⁷ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957).

⁵⁸ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957). הכותבים מבהירים בסוגיית עבודת הילדים- "מן הראוי להזכיר, כי קארל מארקס, שמתח ביקורת קטלנית על הניצול של הילדים בבתי החרושת בבריתניה, הוא עצמו ראה בחזון רוחו את החינוך בעתיד שהוא מושתת על השתלבות אורגנית בין עבודה גופנית, התעמלות ועיון".
⁵⁹ למרות שמסיבות דמוגרפיות הדבר קרה רבות.

השיטה החינוכית הנהוגה במוסד מערערת על תפיסת המערכת הפורמאלית בה ננקטים אמצעים כגון עונשים, בחינות וציונים, אשר לטעמם "כופים על הילד את הלימוד גם אם הוא מואס בו", ולעיתים אף השיטות עצמן. הן אלה אשר לדידם ממאיסות על הילד את הלימוד. גולן ולביא מוסיפים כי הם מתנגדים לכפייה כזאת "מטעמים חינוכיים-פסיכולוגיים" ובלאו הכי לא רואים אותה כאפשרית במציאות החברתית הייחודית של הקיבוץ, ובעיקר בשל אופי "היחסים השוררים כאן בין ילדים ומבוגרים". במקום על פחד הבחינות והציונים, אמור הלימוד במוסד להתבסס על האוטוריטה האישית של המחנך, כאשר היא מתבססת על "האוטוריטה החברתית של הקבוצה, של חברת הילדים כולה ושל דעת הקהל". השיטות הדידקטיות אשר פותחו במקום הבחינות והציונים הם שיחות אישיות וקבוצתיות, שאלונים בכתב, הרצאות של תלמידים, תערוכות, הצגות, פעילות יוצרת וכיו"ב. גולן ולביא קובעים חד משמעית כי "אלה ממלאים בהצלחה את מקומם של הציונים והבחינות"⁶⁰.

מקום מרכזי בהווה החינוכית במוסד תפסה גם הפעילות התרבותית, החברתית והספורטיבית. פעילות זו רוכזה לרוב על ידי החניכים הבוגרים (כיתות י"א-י"ב). תפקיד המחנכים והמטפלות, הוגדר באופן מובהק כליווי וכהכוונה, אך לא כביצוע הפעולה בעצמם⁶¹. בהרי אפרים בתחילת דרכו היה לימוד כלי נגינה חובה על כל התלמידים, וכמעט כל החניכים לקחו חלק בתזמורות השונות. גם בפעילות ספורטיבית ענפה עסקו רבים מהחניכים, והמונח "הספורטאים של הרי אפרים" היה אף ידוע בתנועה הקיבוצית, הרבה הודות לעשרות חניכי המוסד אשר היו מצטרפים מדי שנה למרוץ הקפת התבור⁶². גולן ולביא התייחסו גם כן לאופי הפעילות התרבותית:

"אחת לשבוע מתקיימת מסיבה חגיגית של המוסד כולו, המוקדשת, על הרוב, לנושא מסוים (חיי הילדים, מאורעות העולם והארץ, אישיות מפורסמת, חג לאומי או חג בין לאומי), ובה באים לידי ביטוי מכשיריה התרבותיים של חברת הילדים- החוג הדרמאטי, המקהלה, התזמורת. אחת לשבוע מוצג סרט, ובחירתו נעשית על ידי אחד המחנכים."⁶³

הקבוצה החינוכית

הכלי החינוכי המרכזי בתוך המוסדות היה ללא ספק "הקבוצה החינוכית". שאיפתם של המחנכים היתה ליצור בקבוצה מסגרת חיים אינטימית, המאפשרת לכל פרט בה לשתף את חבריו ברגשותיו ולהיתמך ולתמוך בהם בעת הצורך. ההיכרות הקרובה בין חברי הקבוצה היתה אמורה

⁶⁰ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957)

⁶¹ תפיסה זו קיימת עד היום בפנימיות החינוכיות של קיבוצי השומר הצעיר. ראה לדוגמא: שומריה, רעות

⁶² ראה מאמרו של ד"ר אלימלך (מליק) שוחט, "הימים היפים של הרי אפרים", עולם הריצה (אוקטובר 2002) וגם של

ישראל פז באינטרנט-1176?id=1176 http://www.shvoong.co.il/secondLevel/all_articles1.asp

⁶³ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957)

לגרום להם לסמוך האחד על השני, אך גם, באופן מודע, אף לומר דברי ביקורת מחמירה וצודקת כאשר יש צורך בכך. גולן ולביא מתארים כי "ניסיון של עשרות שנים בעבודה חינוכית לימד אותנו, כי הקבוצה הקטנה והחד גלית היא המסגרת הטובה ביותר לחינוך מודרך ולעצמאות הנוער כאחת, לביקורת בונה ולביקורת עצמית, לחינוך לאור אידיאליים חברתיים ומוסריים ולהתחנכות עצמית"⁶⁴. עמוס כרמל (שהיה בעצמו חניך בהרי אפרים), מחזק את השקפה זו וקובע כי "הקבוצה החינוכית ובראשה המנחך היוותה את המסגרת החשובה ביותר לפרט – אחים להתבגרות 'קבוצת השווים' – התומכת אך גם המבקרת והשופטת"⁶⁵.

יובל דרור מתאר כי נושא "שכלול כליה של הקבוצה החינוכית" העסיק מאוד את מחנכי המוסדות במפגשיהם וכנסייהם השונים. המחנכים פיתחו מאוד את צורת פעולתה של הקבוצה בלימודים ובחיי החברה ובעיקר את "הדידקטיקה של השיחה הלימודית והוויכוח הלימודי בנושאים הציוניים-סוציאליסטיים"⁶⁶. מרחיב דרור:

"רשימות ספרים לקריאה חופשית" ו"לקריאה משותפת ושיחה" יחד עם דיווחים בכתב של "משפטים ספרותיים שבוצעו" ו"סיסמאות שהתנוססו בכיתות במוסדות" סייעו למחנכים לנווט את התרבות המגויסת בקבוצותיהם. הערכת הפעילות הלימודית והחברתית הייתה חדשנית: מחד גיסא, חוברות, תערוכות ומפעלי תרבות קולקטיביים, שעיתפו גם את ההורים וחברי הקיבוצים; מאידך גיסא – רישום פדגוגי על ידי המורה ודפי הערכה עצמית, שעליהם שוחחו המנחך והחניך במשותף באשר למצב הלימודי והחברתי, אך גם בנוגע לקריאה החופשית ולפנאי שאמורים היו להיות ראויים מהבחינה הציונית-סוציאליסטית"⁶⁷.

תנועת הנוער

סוגיית הגדרת התפקידים בין הקן השומרי לבין חברת הנעורים במוסד ליוותה את המוסדות משנותיהם הראשונות. מקימי המוסד במשמר העמק ראו את הקן ואת חברת הנעורים כהיינו הך, ולא ראו מקום למדריכים נערים (דוגמת הקן העירוני והקינים בחו"ל) בינם לבין הנוער. כתוצאה מדרישת החניכים, בסוף שנות ה-30 הוקם בכל זאת במוסד משמר העמק קן נפרד ל"השומר הצעיר", וכך גם היה במוסדות שקמו בהמשך. עמוס כרמל מתאר כי למעשה נוצרו שתי רשויות נפרדות ש"התחרו" ביניהן על תחום התרבות ועל הפעילות החברתית. במוסדות התבצעה הכניסה לתנועת השומר הצעיר באופן קבוצתי-קולקטיבי בשונה מהצורה הוולונטרית בה היה נעשה הדבר בקינים העירוניים. הקבוצה הלימודית וזו שבחברת הנעורים חפפה בצורה מלאה את הקבוצה בקן

⁶⁴ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו - שמואל גולן/ צבי לביא (1957)

⁶⁵ עמוס כרמל, עמ' 123-127

⁶⁶ יובל דרור, "תנועת המחנכים" של הקיבוץ הארצי (1930-2000) כ"תנועה חברתית" שם

(בניגוד לעיר שם יכלו להיות באותה קבוצה חניכים מבתי ספר שונים)⁶⁸. כאשר נפתח "הרי אפרים" ב-1950, היו החניכים הבוגרים בו בכיתה ח', ולכן בשנותיו הראשונות לא היתה בו הדרכה תנועתית מסודרת. עם הגעת הקבוצה הבוגרת לכיתה י' נעשו חלק גדול מהחניכים למדריכים, אשר מלווים את השכבות הצעירות. עם זאת, בשנים הראשונות היו עדיין המחנכים מעורבים בצורה מובהקת בנעשה בפעולות. דוגמא לכך ניתן לראות בדיוני סמלי הבוגרים של הקבוצה הראשונה במוסד- "עופר". מחנכה המבוגר, דב ורדי, לקח חלק פעיל בדיוני הקבוצה על הענקת סמלי הבוגרים, ואף תיאר ביומנו כיצד "הגיע לשיחה עם חולצה שומרית", בעוד שבשנים מאוחרות יותר היו שיחות אלה כבר נחלתם של המדריכים התנועתיים⁶⁹. למרות שכאמור, בשנות ה-30 התנגדו רבים מהמחנכים במשמר העמק להקמת קן בתוך חברת הנעורים, כשני עשורים לאחר מכן כבר מבהירים שמואל גולן וצבי לביא את חשיבותם ותפקידם של המדריכים הצעירים:

"מדריך תנועתי צעיר, הגדול מחניכיו בשנים אחדות בלבד והקרוב להם במנטאליות ובאורח חייו, נודעת לו השפעה עצומה על הנוער, שלא כמחנך-המורה, שאפילו הוא מוכשר ומסור ביותר, לעולם יישאר (נחשוב שיישארו) חץ פסיכולוגי בינו לבין חניכיו, הוא החץ הבלתי נמנע הקיים בין שני דורות. והנה חץ זה מיטשטש על ידי "תיווך-ביניים" של מדריך צעיר, המזדהה לחלוטין עם מוסר החברה המחנכת ועם התביעות החינוכיות שלה והמוצא את הדרך הבלתי אמצעית, 'הבלתי פדגוגית', למגע קרוב עם החניכים. לא מעט שאלות של חיי יום-יום, של סדרי החיים, ושל יחסי החברים- הטיפול החינוכי בהם קל לאין שיעור הודות לעזרתה של תנועת הנוער והמדריך הצעיר"⁷⁰.

חבר העובדים

המצב של ניתוק בני הנעורים מהחברה הבוגרת בקיבוצם וממשפחותיהם הקנה למחנכי ומורי המוסד (אשר כונו "חבר העובדים") כוח השפעה רב, ולעיתים כמעט בלעדי, בתחום חינוך הנוער. חבר העובדים כלל את מיטב המחנכים, המורים והמטפלות מקרב התנועה הקיבוצית. רבים מאנשי החינוך היו גם אישי רוח בולטים בתחומים אחרים⁷¹. המחנכים ראו את עצמם לרוב כ"נושאי הדגל" של החינוך בתנועה הקיבוצית, והיו אמונים על החדרת רעיון הקיבוץ וההשקפה הציונית-סוציאליסטית לחניכיהם⁷². מחנכי המוסדות קיימו בחופשות כנסים מקצועיים ולעיתים אף חוגים אזוריים שסיפקו מענה והחלפת רעיונות בתחומים רעיוניים, מקצועיים ודידקטיים. על

⁶⁸ עמוס כרמל, עמ' 127-123

⁶⁹ דב ורדי- יומנים אישיים. - ארכיון קיבוץ עין השופט. דיונים על סמלי בוגרים התקיימו בהרי אפרים מהקמתו, בשנות ה-60 החלו לדעוך עד שהופסקו כליל ב-1971.

⁷⁰ החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו- שמואל גולן/ צבי לביא (1957)

⁷¹ לדוגמא: שמואל גולן, צבי זהר, מרדכי שנהבי, נתן יונתן, חנוך ברטוב יגאל ונגר ועוד. בהרי אפרים ניתן לציין לדוגמא את דב ורדי שהיה מחוקרי שייקספיר הבולטים בישראל ואת שלום חולבסקי שהוא סופר חשוב ומשמעותי בתחום השואה והיידים.

⁷² עמוס כרמל, הערך "הרי אפרים" באנציקלופדיה המקוונת של קיבוץ עין השופט- <http://wiki.keh.co.il>

עדכון ושיפור תוכניות הלימודים עמלו ועדות מקצועיות מקרב המחנכים בשטח, אשר סייעו בכך למדור המוסדות בתנועה הקיבוצית. המחנכים גם נענו משפע פרסומים בכתב: כתב העת "החינוך המשותף", "עלון המוסדות", "אופקים בחינוך" ועוד. מחלקת החינוך הקיבוצית גם סייעה בעריכת סקרים ומשובים, ובפרסום המלצות, תקנונים וכד'.⁷³ מחדד יובל דרור:

"חבר העובדים" ו"הוועדה הפדגוגית" שריכזה אותו בכל מוסד, היו מהכלים החשובים, כלפי פנים וכלפי חוץ, ששוכללו על ידי "תנועת המחנכים" של הקיבוץ הארצי. חבר העובדים דן בבעיות שוטפות ובדינים וחשבונות חינוכיים על הקבוצות ועל תחומי הלימוד והפעילות השונים, אך עסק גם בבדיקת יסודות המוסד החינוכי ולמד בצוותא סוגיות חינוכיות-פסיכולוגיות ורעיוניות-חברתיות מגוונות. תשומת לב מיוחדת הוקדשה למקום המטפלת בצוות החינוכי ולקשר של המחנכים והילדים עם ההורים".⁷⁴

רגע לפני שאכנס בפירוט לבחינת החינוך הפוליטי ב"הרי-אפרים", יש מקום להזכיר כי התפיסה החינוכית של המוסדות, ערב הקמתו של "הרי אפרים" וגם לאחר מכן, לא נתגבשה בצורה סדורה ועקבית, כפי שאולי יכול להצטייר מהרקע שהובא לנושא, אשר כמובן נכתב בדיעבד. פעמים רבות הכתיבה המציאות בשדה החינוכי את התפיסה האידיאולוגית, אשר רק לאחר מכן עלתה על הכתב של מעצבי, הוגי ומנהיגי התנועה. על יחסי הגומלין בין המעשה החינוכי ל"הלכה החינוכית" כותב יובל דרור בספרו "תולדות החינוך הקיבוצי":

"העובדה שבקיבוץ הילד היה תמיד במרכז החינוך והחברה, ושהמעשה הקדים כמעט תמיד את תורת החינוך, דווקא הועילה לתיאוריה: כך נמצאה הדרך להפוך את הניסיונות המעשיים הבודדים לתורה חינוכית מקיפה, שהצליחה להתעדכן ולהשתנות בהתאם לצרכים. גם במקרה היחיד של תכנון מפורט מראש-הקמת המוסד החינוכי התנועתי של הקיבוץ הארצי ב-1931, שתורתו נידונה, נלמדה והוחלט עליה כבר בסוף שנות ה-20-היו קשיים בהגשמת התכנית לגבי גילאי הנוערים בלבד, והתורה המקורית החלה משתנה עם הקמת מוסדות אזוריים

ומקומיים מקבילים כבר מאמצע שנות ה-40.⁷⁵"

בתמונה: שיחת חברה בשנות ה-50 בהרי אפרים

⁷³ יובל דרור, "תנועת המחנכים" של הקיבוץ הארצי (1930-2000) כ"תנועה חברתית"

⁷⁴ יובל דרור, "תנועת המחנכים" של הקיבוץ הארצי (1930-2000) כ"תנועה חברתית"

⁷⁵ יובל דרור, תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה (הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2002), עמ' 258

פרק ג' - הרי אפרים והחינוך הפוליטי - רקע כללי

ב-9 במרץ 1950, הונחה אבן הפינה לראשון בנייני המוסד החינוכי "הרי אפרים". בטקס שנערך

על הגבעה השוממה נשא המחנך והרכז הפדגוגי לעתיד, דב ורדי, את הדברים הבאים:

" היום יום חמישי, כ' באדר תש"י, היא השנה השנייה לחידוש עצמאות ישראל במולדת, בשנת השלוש עשרה לעליית ראשוני קיבוץ עין השופט הראשון לגאולת השממה ברמות הללו, בשנה האחת עשרה לעליית אנשי דליה מרחיבי שרשרת הישוב העברי בין יורעאל ושומרון, ובשנה התשיעית לתקיעת היתד ברמת השופט, במעמד נציגי הקיבוצים השותפים ובנוכחות באי כוח הישובים שבאזור ונציגי התנועה והממשלה, התכנסנו, וירינו את אבן הפינה לראשון בנייני המוסד החינוכי בהרי אפרים.

כי מהרמה הזאת, הצופה פני כרמל וים, יפכו מעיינות של תורת חיים ותבונת מעשים למען יפרח ויניב בית הקיבוץ וישגה וישגשו. יהי מוסד זה בית יוצר לנשמת ילדנו דור שני של חלוצים ומגשימים, ממשיכי הערכים של תנועת השומר הצעיר אשר ממנה ינקו, לאורה חונכנו ובכוחה הגענו הלום.

וישמע המוסד הזה עדות נאמנה לברית אחים ושותפות גורל, בין אנשי עבודה וחזון המאמינים בהמשך המפעל לדורות.⁷⁶"

שבעה חודשים לאחר מכן, ב-1 באוקטובר 1950, נפתח המוסד החינוכי "הרי אפרים". היה זה בית הספר התיכון ה-13 שהקימה תנועת השומר הצעיר בישראל. ב-4 באוקטובר 1950 תוארה פתיחת המוסד ב"על המשמר":

"הרי אפרים, יום א'. המוסד החינוכי הי"ג של השומר הצעיר נפתח כאן היום בטקס צנוע, בנוכחות חברי קיבוצי הסביבה. 'חנוכה' רשמית תיערך בקרוב. מוסד חינוכי זה משותף לקיבוצי הרי אפרים, עין השופט, דליה ורמת השופט. המוסד נפתח בדיוק בתאריך שנקבע בזמן הנחת אבן הפינה, לפני 7 חודשים.

במפקד הפתיחה השתתפו 67 ילדים, ילדי קיבוצים וילדי חוץ. בדברי הברכה דובר תפקיד המוסד, לחנך דור של ממשיכים את השרשרת הנמשכת מתנועת הנוער אל הקיבוץ, לגדל דור נאמן לקיבוץ למעמד ולעם.

הבניינים הנאים עשו רושם רב. הילדים בילו את הערב מסביב למדורה, בהופעות מוזיקליות, הקראות וריקודים."

התקופה הראשונה במוסד כונתה "תקופת ה-70", מאחר וייסדו אותו כ-70 ילדים⁷⁷ משלושה קיבוצים שונים: מעין השופט – הקבוצות "עופר" (כיתה ח') ו"אילה" (כיתה ו'), ומדליה ורמת

⁷⁶ מתוך העלון- "דברי ימי המוסד", המוסד החינוכי בהרי אפרים, תשי"א, עמ' 2
⁷⁷ בסקירה שניתנה על אירועי פתיחת המוסד בישיבת חבר העובדים שהתקיימה ב-6/10/1950 נמסר כי בפתיחת המוסד היו 67 ילדים: מדליה, מעין השופט, מרמת השופט (כפי שנכתב גם בעל המשמר). עם זאת, המונח תקופת ה-70 עדיין רווח בקיבוצי המוסד, וחבל לקלקלו עם סטטיסטיקה יבשה.

השופט - קבוצת "שחף" (כיתה ז')⁷⁸. על ראשית המוסד, כתב חוקר השומר הצעיר וחניך הקבוצה הראשונה במוסד, עמוס כרמל:

"החניכים כמו המחנכים, הרגישו את עצמם כיוצרים ומעצבים את חיי המוסד מבראשית... ילדי המוסד צמחו עם העצים הרכים שניטעו על גבעת המרשים בשנותיו הראשונות, ילדי בר ומבע, דור שני למייסדים, במדינה שזה עתה נולדה, נערים המתחנכים הרחק מחברת המבוגרים ומהוריהם, חפים מכל פינוק ומחיבוק"⁷⁹.

בתחילת דרכו, אולי בשל צעירותם היחסית של הילדים, נקרא שמו המלא של המקום "המוסד החינוכי הרי אפרים" – חברת הילדים של השומר הצעיר" (עם השנים התחלף הביטוי לחברת הנעורים). השם "הרי אפרים" נבחר למקום בשל טעות בזיהוי האזור של מקימי הקיבוצים הראשונים. כבר בשנות ה-50 המוקדמות, התברר באופן סופי כי המוסד שוכן באזור רמת מנשה, בו ישב שבט מנשה, ואילו הרי אפרים, נמצאים מדרום לוואדי ערה (באזור המועצה האזורית אפרים של היום). למרות זאת, כל הניסיונות בעבר לשנות את השם לא התקבלו ע"י חניכי המוסד, והשם משמש עד היום כשמו של קן השומר הצעיר הפועל בשטח המוסד⁸⁰.

אנשי הקיבוצים והמחנכים ראו את המוסד החדש כמקום להכשרת הדור הבא של הקיבוץ. בחדר האוכל של "הרי- אפרים" נתלה שלט גדול עם המשפט "פה בית היוצר לדור מגשימים"⁸¹. גם בכל אחת מכיתות הלימוד היו תלויים שלטים עם משפטים קצרים דוגמת "החיים מאבק- והדעת נשקם", "האמן בנעוריו- והגשם!", "אם גרעין זרעת- בטח!", "רק ההולכים ימצאו דרך" ועוד.

בתמונה מימין: חדר האוכל של המוסד בשנות ה-50. ברקע הכתובת "פה בית היוצר לדור מגשימים". בתמונה למטה: כיתוב באחת הכיתות.

⁷⁸ בתחילת שנות ה-60 הצטרף למוסד גם קיבוץ רמות מנשה.

⁷⁹ עמוס כרמל, הערך "הרי אפרים" באנציקלופדיה המקוונת של קיבוץ עין השופט

⁸⁰ בשנת 1957 אף ניסתה להתערב בעניין ועדת השמות המרכזית של המדינה אשר קבעה כי מדובר ב"שיבוש גיאוגרפי" מוחלט וכי אין מנוס מלהחליף את השם.

⁸¹ סימא זו נשארה בחדר האוכל עד לשנות ה-80, אז הוחלפה ב"הגשר אל עצמנו ראשיתו בזולת". בשנת 1996 הוריד אחד החניכים את השלט כמעשה קונדס, ולאחר מכן הוחלט, גם בשל ביקורת על תוכנו, לא להחזירו. מאז עומד חדר האוכל במוסד מיותר משלט מרכזי.

מספר עקרונות בסיסיים עמדו במרכז ההווה החינוכית בשנות ה-50 בהרי אפרים⁸²:

אוטונומיה ויצירה עצמית של החניכים – החניכים זכו לעצמאות ניהולית וארגונית גדולה מאוד. דבר זה בא לידי ביטוי בעיקר בועדות השונות וביצירה התרבותית שהיתה מקורית ונכתבה ברובה על ידי החניכים. היצירות הושפעו בעיקר מהתרבות הציונית, הקלאסית ומזו של המשטר הסובייטי בברית המועצות. גם התפיסה של "נוער מחנך נוער" רווחה במוסד והתגלמה בעיקר בפעילות של תנועת הנוער.

דמוקרטיה – החניכים ניהלו מוסדות דמוקרטיים אשר ניסו לדמות במידה רבה לגופים הקיימים בקיבוץ. למרות שהחלטות החניכים תאמו בצורה מובהקת את ציפיותיהם והשקפת עולמם של המבוגרים, ניתנה ב"הרי אפרים", כפי שיוצג בהמשך, חשיבות גדולה מאוד לחופש הביטוי, וגם דברי חניכים אשר לא הסכימו עם הגישה הרווחת, פורסמו בעיתונים השונים, ואף זכו לרוב לתגובה עניינית.

יחס חינוכי דיאלוגי – היחסים בין המחנך לבין החניך התבססו על קשר מאוד אישי, כאשר השיחה האישית והקבוצתית היו מהכלים החשובים והמשומשים במוסד. המחנך היה אחראי על כל מכלול חייו של החניך – משעות הלימודים בבוקר ועד הפעילות החברתית בלילות. מחויבות ואחריות אישית – תחושת המחויבות של החניך כלפי החברה ולהיפך היתה גדולה. החניכים ביצעו חובות של עבודה, תורנויות, גיוסים, מלוי תפקידים בקבוצה ובחברה ועוד.

תכניות הלימודים

מבחינה וציונים, בהתאם לתפיסה שכאמור רווחה גם במוסדות האחרים, לא היו נהוגים בשנים הראשונות בהרי-אפרים. הלימודים היו משולבים בעבודה ובחברה, ולפי תיאורו של כרמל, שימושו כ"אחות הצנועה הנחבאת אל הכלים" למול האחות הבחירה – "החברה", אשר "טיפחה את התרבות ואת החיים התוססים ומלאי התוכן: תזמורת כלי הפריטה, המקלחת המשותפת, המדורה השומרית, העבודה במשק הילדים, המשפטים הספרותיים, ימי הספורט, הטיולים, שיחות החברה, "חבורת הזוגות", עיתון המוסד ועוד"⁸³.

עבודה זו אמנם לא באה לעסוק בנושא הלימודים במוסד, אך בתהליך בחינת החינוך האידיאולוגי והפוליטי לא ניתן להתעלם מהם באופן מוחלט. כדוגמא אחת מיני רבות, אביא את דבריו של דב ורדי על המטרות הלימודיות שקבעו לעצמם מחנכי המוסד, בלימוד ספר נביאים בכיתה ח':

⁸² עמוס כרמל, הערך "הרי אפרים" באנציקלופדיה המקוונת של קיבוץ עין השופט
⁸³ שם

"על כן חילקנו את המטרות שלנו: 1. בעמוס היתה כוונתנו להניח את היסודות הדרושים להבנת תופעת הנבואה בעמנו ובמרכז להציב את הבעיות הסוציאליות. 2. בישעיהו- חיפוש האלמנטים המקוריים של ישעיהו בדרך של העמקה בסגנונו ובגילויי תקופתו המשתקפים בנבואתו. 3. בירמיהו רצינו להדגיש את השפעת נוף המדבר על נביאנו, הלידות, הנביא כאיש העם והאדם הסובל"⁸⁴.

על תכניות הלימודים במוסדות השונים נכתבו כבר מאמרים ומחקרים רבים ואני בחרתי שלא להרחיב בעניינם מעבר לרקע הכללי שניתן עד כה. אם זאת, יש לזכור שהמערכת החברתית וזו הלימודית עבדו בסינכרוניזציה מלאה, וכי בקריאת מחקר זה, הבודק כמעט רק את "החברה" במוסד, יש להיזהר מלהתייחס אל "החברה" כמערכת הפועלת בחלל ריק.

בתמונה: שיעור של קבוצת "עופר" בשנות ה-50

⁸⁴ דב ורדי, "נושא נביאים בכיתה ח'", בעיות החינוך המשותף, 1.6.1951

פרק ד' - מראשית המוסד ועד למשפטי פראג (1950-1953)

השתקפות החינוך הפוליטי-אידיאולוגי בהרי אפרים מופיעה בצורות רבות בארכיון המוסד. אני בחרתי להתמקד בעיקר בכתבי החניכים בעלוני, בפרוטוקולים השונים וכן בפעילות התרבותית. עיתון החניכים המודפס הראשון - "נתיבות" הופיע ב"הרי אפרים" ב-18/4/1951. בשער העיתון צוירו שלושת מבני המגורים של המוסד ונכתב עליו - "עיתון חברת הילדים של השומר הצעיר בהרי אפרים". העיתון עסק בנושאים רבים ומגוונים: רשמים מביקורי החניכים ברחבי הארץ, רשמים ממקומות העבודה השונים, שירים וסיפורים פרי עתם של החניכים, ביקורות ספרים והתייחסות לפעילות היומיומית במוסד. הגיליון השני של "נתיבות" יצא כחודש לאחר מכן. בדבר המערכת של העיתון סוקרת אילנה (שחף-כיתה ז') תחת "לסיכום השליש השני" את שעבר על המוסד מאז הקמתו ומסיימת בתקווה כי "עוד מעט וכל הקבוצות תהינה בקן והמוסד כולו יהווה קן שומרי הצועד לקראת העתיד וההגשמה"⁸⁵. גם עיתון זה עסק בנושאים רבים ומגוונים, אך ראוי לציין את ביקורתו של גדעון (עופר) במאמרו "ושב על נימוסים בחברה" על כי החניכים "טרם למדו על צורה אלמנטרית של חלוקת כבוד להמנון הלאומי והמעמדי שלנו". דברים אלו מתייחסים למסורת אשר היתה קיימת במוסד ובשומר הצעיר, כאשר במפקדים ובטקסים השונים, היה נהוג לשיר את "שלושת ההמנונים": התקווה, האינטרנציונאל, ו"תחזקנה" (ביאליק). מלבד בעיתונים, השתקפה האידיאולוגיה הסוציאליסטית, כאמור, גם באירועי התרבות. אחד האירועים החשובים שבהם היה חגיגות ה-7 בנובמבר, אשר ציינו את חג המהפכה הרוסית ("מהפכת אוקטובר"). ב"יומני החברה", אשר נכתבו על ידי החניכים, מובא תיאור המסיבה של שנת 1951 תחת הכותרת "ה-7 בנובמבר בחברה":

"לפנות ערב שישי התאספה החברה לחוג את ה-7 בנובמבר הוא יום המהפכה הרוסית. על רקע של דגלים אדומים ותמונות מן המהפכה וכמו כן תמונות ממעשה הילדים על המהפכה, נפתחה המסיבה. עמידת דום. המוסד כולו שר את האינטרנציונל ואת המנון עמנו התקווה. לאחר שירה ממושכת של שירי מהפכה, פתחה בדבריה אחת מחברות התרבות על המהפכה ברוסיה ועל המהפכות בעולם. אחד הילדים הקריא את המכתבים האחרונים של לנין ולאחר כן המשיכה ילדה שנייה בסיפור מהספר "הרחק ממוסקבה" של ו. אז'ייב"⁸⁶.

על אותו האירוע כתב גיורא מקבוצת "עופר" כי "חג גדול הוא השביעי בנובמבר. חג לקיבוץ, לתנועה ולפועל ולעולם הסוציאליסטי כולו. מן הראוי הוא שכל חבר תנועה ירגיש שחג הוא לו

⁸⁵ נתיבות 2, מאי 1951, מדף פתוח בארכיון הרי אפרים (להלן - ה"א).
⁸⁶ יומן החברה תשי"ב - 9/11/1951, מדף פתוח (ה"א)

ויחוג בו...". גיורא גם הוסיף כי "אם כן חוגגים אנו חג פועלים האם לא מן הצורך לשיר את האינטרנציונל? האם לא ראוי שתהיה שירה בציבור?"⁸⁷.

בשנה לאחר מכן, 1952, צוינו חגיגות ה-7 בנובמבר גם בהוצאתו של עלון קיר מיוחד. בעלון זה כתבה אילנה מקבוצת "עופר" (באותה עת- כיתה ט') תחת הכותרת "הרהורי מהפכן" את הדברים הבאים:

"אותו יום בא. זה לא היה יום אחד. אלה היו שנתיים. במשך השנתיים הצלחנו אנו המעטים, הפועלים והאיכרים, למגר את השלטון הצארי. אנו המעטים, מחוסרי כל, קמנו על צבא סדיר מזין ומאומן ויכולנו לו. נלחמנו נגד אחים, הורים, בנים. נלחמנו למען אחים, הורים, ובנים. נלחמנו למען עתיד טוב יותר. אנו שכוננו את המדינה הסובייטית הסוציאליסטית. באותו חדר אפל מתאספים אנו המעטים שנשארו אחר המהפיכה ומהרהרים על ימים עברו ומזכירים את אלה שנפלו בקרב ובמותם ציוו לנו את החיים"⁸⁸.

גם בפעילות קן השומר הצעיר אשר פעל בתוך המוסד נחשפו החניכים לאידיאולוגיה הסוציאליסטית- קומוניסטית. ביומני החברה מתוארת תוכנה של הפעילות אשר התקיימה בינואר 1952:

"הערב התקיימה פעולת קן משותפת לגדוד "נירים" ו"רבדים" מהקן האזורי. בפעולה השתתפו כל חברי המוסד וחברת "הסלע" מעין השופט. הפעולה מוקדשת לזכר שלושת מנהיגי תנועת הפועלים ברוסיה ובגרמניה: ו.א. לנין, ר. לוקסמבורג, ק. ליבכנכט. הפעולה נפתחה במפקד שנשא את הסיסמא "זכרו את שלושתם" ולאחר המפקד צעדו לחדר האוכל במוסד"⁸⁹.

נושאים פוליטיים אקטואליים עלו גם בשיחות הקבוצה. לדוגמא, שיחת הקבוצה של "אילה" (כיתה ז' בזמן זה) הוקדשה בנובמבר 1951 לשביתת הימאים בנמל חיפה אשר "הסעירה את כל הישוב". הילדים מספרים בכתביהם כי "לאחר ויכוח החלטנו לשלוח ברכה ועידוד לשובתים"⁹⁰. ההזדהות עם ארצות הקומוניזם שולבה בצורה יצירתית אפילו בפעילות הספורטיבית במוסד. ב- 25/10/1952 יזמה ועדת הספורט של החניכים את "אליפות הדמוקרטיה העממית" כאשר החניכים חולקו לארבע קבוצות: צ'כיה, רומניה, הונגריה, ובולגריה⁹¹.

⁸⁷ עיתון קבוצת עופר, נובמבר 1951, תיק קבוצת "עופר" (ה"א)

⁸⁸ מתוך עלון הקיר של ה-7 בנובמבר 1952. נמצא בתוך יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

⁸⁹ 26/1/1952, יומן החברה, תשי"ב (מדף פתוח, ה"א)

⁹⁰ מתוך יומן קבוצת אילה, התפרסם ב"נתיבות- ביטאון מוסד הרי אפרים", מס' 1, תשי"ב (מדף פתוח, ה"א)

⁹¹ יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

הילדים קיבלו גם הרצאות העשרה על הנעשה בברית המועצות. ב- 21/10/1952 סיפר לילדים יעקב פרחי מקיבוץ חצור על ביקורו בברית המועצות. בדיווח זה ניתן אולי לקרוא בפעם הראשונה גם על בקיעים שהחלו לצוץ בנוגע לידיעות על הנעשה תחת השלטון סובייטי. מתואר ב"יומני החברה":

"בסקירה שארכה למעלה משעתיים ומחצה מסר יעקב פרחי חבר קיבוץ חצור על ביקורו יחד עם משלחת הכדורעף של ישראל בבירת ברית המועצות. בסקירתו זו התכוון יעקב להכחיש את כל השמועות אשר נפוצו בזמן האחרון בארץ ובעולם בכלל על הנעשה בברית המועצות. בעיקר דבריו עמד על מצבו של הפועל הרוסי וכן על מדיניות השכר בה נוהגת המדינה הסובייטית. בחלק השני של דבריו עמד על מצבם של יהודי ברית המועצות, וכן על קבלת הפנים הבלתי נאה והבלתי מהוגנת שערכו יהודי ארץ זו לחברי המשלחת. בסוף דבריו נשאל יעקב מספר שאלות אשר הבהירו הבהרה נוספת את מצבה הכלכלי והחברתי של ברית המועצות"⁹².

להבדיל, כשלושה שבועות לאחר מכן (14/11/1951), כאשר דוד פרבר חזר משנתיים וחצי של שליחות באמריקה והרצה על כך בפני הילדים, נכתב ביומני החברה כי הוא נשאל בעיקר על "מצב הכושים, מצב הקומוניסטים והתפתחות המדע". באותו חודש דצמבר התקיימו ב"הרי אפרים" גם מסיבת "האומנות הפרולטרית הדרום אמריקאית" (5/12/1952), מסיבת חנוכה עם הופעות בנושא החשמונאים, לוחמי הגטאות, חנה סנש ויצחק שדה (11/12/1952) ואירוע לזכר חללי השואה, עם דגש על הילדים ומפעלי הקרן הקיימת (26/12/1952)⁹³.

כפי שניתן לראות, השיח הסוציאליסטי היה שלוב עם זה הציוני בפעילות התרבותית במוסד. דוגמא נוספת מאותה התקופה לתפיסתם הציונית של החניכים ניתן לראות בהספד שנכתב לאחר מותו של הנשיא חיים ויצמן ב-9/11/1952:

"עם היוודע דבר מותו של ויצמן הוחלט על ביטול הלימודים במוסד, הורדת הדגלים לחצי התורן וקיום עצרת לזכרו... בעצרת זו הועלו קווי דמותו של הנשיא המנוח וכן רשמים וזיכרונות מפגישות של המחנכים עם ויצמן, וכן קצת מתולדות חייו. צוין בעיקר כמה פעל אדם זה למען העם הנקבץ במולדתו ובונה מחדש, וכן את פעולתו למען האנושות כולה... חברתנו מעריכה כראוי את פועלו של ויצמן למען העם וכן למען הקבוצות"⁹⁴.

מקום מעניין נוסף בו ניתן להתרשם מהשקפותיהם האידיאולוגיות-פוליטיות של החניכים היא בביקורות הספרים הרבות שכתבו. תרבות הקריאה במוסד היתה מאוד מפותחת, כאשר חלק נרחב מהספרים הוא של "סופרי חצר" של המשטר הקומוניסטי, או כאלה ממדינות אחרות

⁹² 21/10/1952 - יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

⁹³ יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

⁹⁴ שם

המתאימים ברוחם להשקפות אלה. לדוגמא, בעיתון המוסד המודפס הראשון, "נתיבות" (18/4/1951 הוזכר בתחילת הפרק), הופיעו דוחות קריאה של החניכים על הספרים "ענבי זעם" (מאת ג'ון סטיינבק), "רפובליקה שקיד" (מאת בייליך) ו"האם" (מאת מקסים גורקי). למרות שדוחות הקריאה נכתבו על ידי ילדים בני 13-14 ניתן לראות בבירור את נקודת השקפתם השמאלית. בביקורתו על "ענבי זעם" כותב גיורא מקבוצת "עופר" כי הספר מספר על נישולם של החקלאים בידי העשירים באמריקה ומוסיף כי "זהו ספר חשוב על חיי פועלים בתקופתנו". בביקורת על "רפובליקה שקיד" מתארת מאירה מ"שחף" כיצד מצליחים "שלטונות הפועלים" ברוסיה להצליח בחינוכם של ילדים "פרועי מוסר". על ספרו של גורקי "האם" כותב אליהו מ"עופר" כי "אכן ספר מהפכני הוא ספר זה של גורקי, וכדאי שכל ילד ייקרא אותו"⁹⁵. בעלון שיצא כחודש לאחר מכן מופיעים דו"חות קריאה נוספים. בביקורתו על "כיצד נתחשלה הפלדה" (מאת ל. אוסטרובסקי) כותב גיורא (עופר) על רוסיה כי "הרי בהשפעתה ובכוחה של הארץ שבצעה לראשונה את המהפיכה הפרולטרית, קמו עמים אחרים לתחייה, וכן יש תקווה שפעם יהיה העולם כולו בשלטון פועלים. זהו ספר מחנך, וחייב כל נער וכל פועל לקרוא בו". בביקורתו על "אביר כוכב הזהב" (מאת סאמיון באבאייבסקי) כותב אליהו (עופר) כי "הכול בספר זה בסימן המפעל והמאמץ. רואים אנו את הדור הצעיר שחזר מהמלחמה והוא כולו דרוך לבנייה ולהקמת ההריסות. זהו ספר שכל מי שרוצה להכיר את ההווי הסובייטי שלאחר המלחמה צריך לקרוא בו". ביקורת מעניינת נוספת כתבה אילנה (עופר) על הספר "הפואמה הפדגוגית" (מאת מקראנקו) שהיה אחד הספרים המשפיעים של הוגי החינוך המשותף בשומר הצעיר: "אף על פי שלא מוצאים בספר זה הרפתקאה מיוחדת או עלילה מותחת במיוחד אפשר ללמוד ממנו הרבה. אפשר ללמוד את שירת החינוך המתקדם, השואפת לקראת חיי אמת כדי להגיע לאדם השלם, הפועל למען המולדת"⁹⁶.

בנוסף, חניכי קבוצת "עופר" שהיו באותה עת בכיתה ח' הוציאו בשנת 1951 גם קובץ אשר נקרא "מבחר מקריאת הקבוצה"⁹⁷. בקובץ זה מופיעים כ-50 דוחות קריאה פרי עטם של החניכים. מתוכם בחרתי מספר קטעים:

- על הספר "אבא גוריו" (מאת ה. באלזאק) נכתב כי הוא ספר מעניין "המראה את השכבות העשירות בפריז החיות בעשירות אבל בלי אושר".

⁹⁵ מתוך נתיבות, עיתון הרי אפרים, 18/4/1951 (מדף פתוח, ה"א)

⁹⁶ נתיבות 3, תמוז תשי"א (מדף פתוח, ה"א)

⁹⁷ "מבחר מקריאת הקבוצה" (תיק קבוצת "עופר", ה"א)

- על הספר "ארץ הציוקצ'ים" (מאת ט.סימושקין) נכתב: "הספר טוב ויפה ויודע לתאר יפה את רצונם ואת עקשנותם של מורי ברית המועצות אשר רוצים להביא את התרבות אל כל עם ועם".
- על הספר "ג'רמינל" (מאת אמיל זולה) נכתב כי "הוא מראה את הכורים אשר נאנקים מתחת לידם של מעבידיהם הקפיטליסטיים"
- על הספר "כיצד נתחשלה הפלדה" (מאת נ.א. אוסטרובסקי) כתב חניך הקבוצה אבירם: "הנה מסתכל אני בדפים שהשארתי מאחורי; כך קמה ברית המועצות, מהרהר אני, בעזרת פועלים פשוטים שהופכים במשך הזמן לאנשים גדולים כדוגמת קורצ'גן".
- גם הסרטים העלילתיים אשר הוקרנו במוסד היו פעמים רבות מתוצרת רוסיה או כאלה אשר מזדהים עם הרעיון הסובייטי. ניתן לדוגמא לציין את הסרטים הבאים (מימין- תאריך ההקרנה במוסד):
 - 18/1/1951 - "קפיטן נחימוב" - סרט המספר על האדמירל הרוסי פאבל נחימוב, גיבור מלחמת קרים.
 - 24/9/1952 - "הקרב על המסילה" - סרט צרפתי המתאר את מאבק פועלי הרכבת בצרפת נגד הפולש הנאצי.
 - 1/10/1952 - "נעורי גורקי" - סרט על פי ספרו של מקסים גורקי "ילדות".
 - 11/11/1952 - "סטאלינגראד במצור".

תמונות מהווי המוסד בשנות ה-50: מימין- תזמורת המוסד. משמאל- התעמלות בוקר עם המורה לספורט אלימלך (מליק) שוחט

פרק ה' - ממשפטי פראג ומותו של סטאלין עד ועידת ה- 20 ומבצע קדש (1953-1956)

באופן כללי המשיכה להתנהל הפעילות במוסד כסדרה. ביום פתיחתה של שנת 1953 דאגו החניכים להזכיר ב"יומני החברה" כי ראש השנה הנוצרי "לא צוין בשום צורה שהיא, והלימודים והעבודה נמשכו כבכל יום אחר בשבוע". בחודש ינואר זה (23/1/1953) התקיימה גם "מסיבת ביאליק" לכבוד 80 שנה להולדתו של "גדול משוררי דורו". בחודש הבא (27/2/1953), לכבוד חג הפורים, העלו החניכים ברחבי האזור את ההצגה "חתונתה של אלקה" מאת שאול טשרניחובסקי⁹⁸. אך במקביל לכל אלה, החלה להירקם הפרשיה אשר תשנה באופן מהותי את יחסה של התנועה למשטר הקומוניסטי-משפטי פראג.

משפטי פראג

בנובמבר 1952 נעצר בצ'כוסלובקיה איש השומר הצעיר מרדכי אורן, אשר הואשם בריגול לטובת התנועה הציונית. אורן היה חלק ממשפטי הראווה שערך המשטר הקומוניסטי אשר זכו לכינוי "משפטי פראג". משפטים אלו הובילו לסערה גדולה במפ"ם והעמידו במבחן גדול את נאמנותם לברית המועצות למול זו הציונית. אין בכוונתי להרחיב על המאבקים בתוך מפ"ם, שאף הובילו לפיצולה ולסילוק הפלגים השמאליים מהמפלגה, אלא רק להתייחס לנגיעה של פרשה זו למוסדות החינוך של התנועה⁹⁹.

ב"יומני החברה" של הרי אפרים מופיעה התייחסות למשפטים כבר ב- 28/11/1952 :

"המפקד שימש פתיחה למסיבה בה סיפר זלמן¹⁰⁰ על מצבה של התנועה כיום. הוא עמד בדבריו, על מפעל ההרחבה וכן על מצבה הקשה של התנועה כיום לאור ההתקפות החוזרות ונשנות עליו מצד אויבנו בעקבות "משפט פראג"¹⁰¹.

התייחסות יותר מרחיבה ניתן למצוא מאוחר יותר, בסיכום אשר מופיע ב"יומני החברה", אודות הדיון הפוליטי שהתקיים בשיחת הגוף הבוגר במוסד, ב- 8/1/1953 :

"לאור המצב הבינלאומי לאחר משפטי פראג אשר פגעו בנו ובתנועתנו במיוחד, הובעה הדרישה לכנס את הגוף הבוגר לשם דיון במצב. את השיחה ריכזה ציפקה שהיא גם חברת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי. היא פתחה בהבהירה לנו את הרקע למשפט בפראג, וכן את יחסו של כל העולם הקומוניסטי לציונות. במשפט פראג הוקיעו את הציונות כתנועת ריגול של שירות הריגול הבריטי. בדעות שחברים הביעו הוברר כי כולנו חושבים כי הכנסת הציונות והעם היהודי לתוך משפט ההגנה הצ'כי בפני אויבים מבחין היתה טעות גדולה ומצערת.

⁹⁸ יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

⁹⁹ פרטים על הפרשה ניתן לקרוא בין היתר ביומנו של אורן - I רשימות אסיר פראג (השומר הצעיר 1958), בספרו של יצחק פטיש "הסחרור והעיוורון - השומר הצעיר והקומוניזם - מבט מבפנים" (יד יערי 2003) ובספרו של אלי צור, "נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954" (אוניברסיטת בן גוריון 1998).

¹⁰⁰ זלמן לבנה מעין השופט, רכז ההנהגה הראשית דאז
¹⁰¹ יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

כולם הביעו את התקווה כי במשך השנים יכיר העולם בציונות כתנועה לאומית משחררת, ורעיונה הוא מקדם, ולא חשוב עם נמצאים בשורותיה גם ריאקציונרים"¹⁰².

במוסד "הרי אפרים", ככל הנראה, "יישרו קו" המחנכים עם החלטות מפ"ס בעקבות משפטי פראג, אשר היה בהם יסוד של גינוי כלפי המשטר הסובייטי. במוסדות אחרים התקבל העניין בצורה סוערת יותר, ומספר מחנכים אף נאלצו להפסיק את עבודתם. בישיבה שהתקיימה ב-15/2/1953 במשמר העמק, החליט הוועד הפועל של התנועה כי על מחלקת החינוך של הקיבוץ הארצי להיפגש עם כל המחנכים שהצביעו נגד, או נמנעו, בהצבעה על החלטת המפלגה בקיבוציהם בנוגע למשפטים. מחלקת החינוך נפגשה עם כל המחנכים ה"סוררים" והבהירה להם כי כדי להמשיך לעבוד במוסדות החינוכיים הם נתבעים (כפי שכותב זאת צבי לביא, רכז מחלקת החינוך-ההדגשות במקור):

"א. לקבל על עצמם לנהל את ההסברה והחינוך במוסד החינוכי אך ורק על יסוד העמדות התנועתיות.

ב. להימנע בשיחות הקיבוץ מלהביע את עמדתם במקרה שהיא עומדת בניגוד לעמדה התנועתית המסוכמת".¹⁰³

בין המחנכים שעברו את שיחות הבירור ניתן לציין את אברהם "בומה" יסעור ממרחביה, יחיאל קדמי מבית אלפא ואבנר וייזל מניר דוד. עם יסעור לדוגמא, אשר לא הסכים לקבל את "דין התנועה" הגיעו הדברים עד לכדי שליחת מכתב פיטורין. ב-28 ביוני 1953 שלח לו מזכיר הקיבוץ הארצי, נתן פלד, את מכתב זה אשר מסתיים במילים הבאות:

"מאחר שלא ראית אפשרות לקבל את העמדה הזאת- הננו נאלצים להודיע לך שלא תוכל למלא להבא תפקיד של מחנך במוסד החינוכי.

מחנך בתנועתנו חייב לפעול מתוך הזדהות עם קו התנועה וסיכומיה. ומובן מאליו שלא תתכן כלל הזדהות והופעה לפי הסיכומים במסגרת הקבוצה החינוכית מבלי שתהיה הזדהות והופעה לפי הסיכומים גם בקיבוץ. עבודה חינוכית לא תתכן בשום פנים על בסיס של שניות וסתירות" (הדגשה שלי).

האנטישמיות, ובעיקר הסלידה כלפי הציונות שהתגלו במשטר הסובייטי, גרמו תחושה של בלבול ואולי אף תסכול גם בקרב הילדים בהרי אפרים. בשיר הומוריסטי שכתבה החניכה עדנה (קבוצת

¹⁰² יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

¹⁰³ 7/6/1953, (תיק המחלקה לחינוך, ה-ח.4.10.3), ארכיון השומר הצעיר)

"עופר" – כיתה י'¹⁰⁴ ב"נתיבות" תחת הכותרת מכתב לסטאלין, מופיע בית המתייחס לסוגיה זו¹⁰⁵:

"מה דעתך על כתיבה למשל
למנהיג הגדול, גנרליסמוס, מרשל...
לסטאלין, אבל ברצינות,
ננסה להסביר לו את הציונות
לא במארכסיזם אלא פשוט
מן הלב אל הלב.
ואולי רק נשאל לרשות?
לא! זה סוד, הוא ודאי יתלהב,
ואז במח כל העולם,
ימפס יעלה על סולם!
אותנו יזכרו המונים!
ידפיסו גם בעיתונים".

•

כשנתיים וחצי לאחר היווסדו, התרחבו מימדיו של "הרי אפרים". נשתלו בו עצים, נבנו בניינים חדשים ומספר החניכים גדל. ב-4/3/1953 נערך "משפט לחניך המוסד" כחלק ממתודת ה"משפטים" שהיתה מאוד מקובלת במוסדות התנועה. בסיכום המשפט כתב גיורא מ"עופר" כי "ככל שאנו מתבגרים, כן רואים אנו ומכירים יותר מה רב הצורך להעלות לשלב יותר מתקדם את חברתנו. לשלב כזה, אשר כל אותם עקרונות שדנו בהם עתה, יסייעו לנו בהוכחת כושרנו ועליונותנו על חברות אחרות"¹⁰⁶.

מותו של סטאלין:

ב-6.3.1953, הכה בתדהמה מותו של סטאלין את חניכי המוסד. סטאלין, "שמש העמים", היה מנהיג ברית המועצות, אשר אותה כה הרבו להלל מחנכי המוסד. ב"יומני החברה" נכתבו ביום זה הדברים הבאים:

"מפאת מותו של המנהיג הדגול י.ו.סטאלין בוטלו נשפי פורים בקיבוצים, ואנו כיתר הקיבוצים בסביבה ערכנו אזכרה וערב לזכרו של המנוח. הערב נפתח בשתי דקות דומיה שהקהל מכבד את זכרו של סטאלין בקימה. לאחר מכן נשמעו דברי הערכה מפי אחד המחנכים אשר סיפר על תולדות חייו ופועלו של האיש הגדול ומנהיג הפרולטריון העולמי. בנגינת ה"אירואיקה" לבטהובן ושירת ההמנונים התפזר הקהל והעצרת נסתיימה".

¹⁰⁴ עדנה קרמר, לעתיד אחת מסופרות הילדים החשובות בישראל

¹⁰⁵ השיר אמנם פורסם ב"נתיבות" ב-20/3/1953, כשבועיים לאחר מותו של סטאלין, אך ככל הנראה נכתב לפני מותו.

¹⁰⁶ יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

כשבועיים לאחר מכן (20/3/1953), פרסם בעלון המוסד אורי מקבוצת "איילה" (כיתה ח' באותה עת) דברי הספד על סטאלין, הכוללים גם את תולדות חייו. מקטע זה, גם בשל אורכו הרב, ניתן ללמוד כיצד תפסו הילדים את סטאלין:

"עם מותו של סטלין שבקה חיים אנושיות כבירה ויחידה במינה. קורות חייו של המנהיג הדגול [הם] קורות חיים של מהפכן. מקרב המוני העם מתוך משפחה גרוזינית פועלית למדי, משנת 15 לחייו, עברו על סטלין חיי מהפכן במחתרת רצופים רדיפות מצד השלטון. עד פרוץ מהפכת אוקטובר הוגלה סטלין פעמים רבות אך בתבונתו הצליח להתחמק מן הגלות. בהנהגת לנין ותלמידו סטלין פרצה המהפיכה. העולם כולו עמד לחזות בניצחון פועלי ברית-המועצות, שלטון הצאר מוגר, ובמקומו קמו להנהיג את העם סטאלין ולנין בחירי עמם שוחרי השלום. השנים הראשונות תחת הנהגת סטלין הסתמנו בתקופת לחץ על הציבור הרוסי. אך במהרה התבסס שלטון הפועלים, בוטלו המעמדות והמוני העם המשועבד השתחררו מציפורני האצולה... ..רוסיה התחילה פורחת ומשגשגת ובמקום ארץ רכושנית הפכה להיות מעצמה תעשייתית סוציאליסטית. והנה פרצה מלחמת העולם השנייה. גרמניה הפאשיסטית פלשה למרחבי ברית המועצות החופשית כדי לשעבדה תחת הנשר הנאצי. שוב קם מנהיג המהפכה. בידיים ריקות, אך בלב שלם וברצון חזק להשתחרר מציפורני המשעבד, ניצבו בני רוסיה מול צבאות הרייך המזוינים. כעבור 5 שנים של קרבות דמים הונף הדגל הרוסי בחוצות ברלין. סטלין ועמו מיגרו את הפאשיזם המשעבד, והצילו את העולם משעבוד ואת העם היהודי מכיליון. אך בזה לא תם פועלו של מנהיג המנצחים במלחמה. לפני סטלין ניצבה רוסיה ההרוסה. במשנה מרץ ניגש העם הרוסי להקים את הריסותיו. במלחמה הקרה אשר פרצה בין רוסיה הסוציאליסטית לאמריקה הקפיטליסטית, מנהיג מחנה השלום, יוסף סטלין, עמד במלחמה עיקשת על שלום העולם ואף הצליח"¹⁰⁷.

התרבות הפוליטית בהרי אפרים, עם דגשיה הציונים סוציאליסטיים, התרחבה והשתרעה גם מעבר לתחומי גדרות המוסד החינוכי. לאחר שצינו במוסד 10 שנים לפרוץ מרד גטו ורשה (אפריל 1953), נסעו החניכים לעצרת יום השואה ביד מרדכי. ב-12/4/1953 כתב על האירוע אחד החניכים ב"יומני החברה" כי "הנאומים של רוז'קה, שלונסקי, מאיר יערי, בן דורי ועוד היו קצרים וקולעים". אירוע נוסף בו השתתפו חניכי המוסד דרך קבע הוא צעדת האחד במאי שהתקיימה בחיפה מידי שנה¹⁰⁸. מעניין בהקשר זה של ההזדהות עם מעמד הפועלים, לבחון גם את היחס המורכב שהשתקף בכתבי החניכים להסתדרות העובדים, כמי שבמידה רבה מייצגת את מפא"י הלא אהובה¹⁰⁹. בדצמבר 1953, לרגל ציון 33 שנים לייסוד ההסתדרות, נכתב ב"ניב המוסד":

¹⁰⁷ נתיבות, עלון מיוחד אשר יצא ב-20/3/1953 בכתב יד (מדף פתוח, ה"א)

¹⁰⁸ יומני החברה תשי"ג (מדף פתוח, ה"א)

¹⁰⁹ לשם דוגמא, ב-5/11/1952 נכתב ביומני החברה כי קיימת "דאגה" בעקבות "נוכחותו של מדריך מפא"יניק באליקים".

ל"ג שנים להסתדרות- "הננו חוגגים כעת את חגו הל"ג של הארגון הנועד ללחום על האינטרסים של הפועל: 'הסתדרות העובדים הכללית בישראל'. ארגון פועלים זה מילא בארץ בתקופת המנדט תפקידים רבים כגון: ארגון מקצועי, ייסוד מוסדות ומפעלים עממיים, והתיישבות. אף כי העקרונות היסודיים נשארו כקודם, הסתגלו מוסדות ההסתדרות לתנאים החדשים וכיום תחת לחצה של ממשלת קואליציה אין ההסתדרות נושאת אותו אופי היום כבעבר. הננו מציינים את חגה של ההסתדרות כחגנו- בתור עמלים הלוחמים את מלחמת הפועל על זכויותיו ומעמדו"¹¹⁰.

אירוע חשוב נוסף, באותה השנה, אשר זכה להתייחסות נרחבת בכתבי החניכים, היה הוצאתם להורג של הזוג, יוליוס ואתל רוזנברג. הזוג שחי בארצות הברית הואשם בריגול לטובת ברית המועצות ונידון למוות. בכתבי הילדים ניתן לראות את ההזדהות הגדולה עם הזוג ואת האיבה כלפי המשטר האמריקאי. כך תיאר אחד החניכים ב"ניב המוסד" את מותם של בני הזוג:

"הם צעדו לקראת המוות בראש מורם ולא נרתעו בידעם הם כי חפים הם מכל פשע. במכתבה האחרון כותבת אטל שהעולם זוכר כי הם הקורבנות הראשונים של הפאשיזם האמריקאי. כדאי מאוד לקרוא מכתבים אלה המשאירים רושם בל יימחה. רואים בהם את האמת הטראגית של זמננו"¹¹¹.

נראה שלמחנכים במוסד היה חשוב לערב את החניכים לא רק בתחום האידיאולוגי, כי אם גם בתחום הפוליטי גרידא. ב- 25/12/1953 נכתב ב"יומני החברה" כי שוניה בן-דור, ממחנכי המוסד, מסר בשיחת החברה דו"ח על ישיבת הוועד הפועל של התנועה שהתקיימה בעברון. החניכים מתארים ביומנים כיצד שוניה מסר מידע "על השיחות בין מפא"י ומפ"ם בקשר לכניסת מפ"ם לממשלה". לאחר שמתוארת סקירתו של שוניה גם על ראשי הפרקים לקראת המועצה הראשית בעוד חודשיים (כפי שנמסרו בוועד הפועל על ידי מאיר יערי), ראו לנכון הילדים להדגיש כי "חשוב מאוד שחברי המוסד ידעו מה נעשה בוועד הפועל, וכדאי שאחרי כל ישיבה ימסרו דו"חות."¹¹²

בפעילות התרבותית במוסד היתה גם התייחסות לנעשה במדינות העולם אשר מעבר לשטחי הכיבוש הסובייטי. ב- 12/3/1954 התקיים במוסד "יום הנוער הקולוניאלי". לכבוד יום זה כתבה מאירה מ"עופר" ("א באותה עת) ל"ניב המוסד":

"גדולות ורבות הן הארצות הנמצאות עדיין תחת יד הכיבוש האימפריאליסטי, באפריקה, באמריקה הלטינית ובחלקים רבים של אסיה. ארצות אלו עשירות הן במחצבים ויש בהן שפע של קרקע פורייה, ואף על פי כן נמקים אוכלוסיות הילידים שבארצות אלה ברעב, רגליהם צפודות, ובטנם נפוחה. רע ומר גורלו של הנוער בארצות שיעבוד אלה, אף כי קשה לכוונתם

¹¹⁰ ניב המוסד, 1/12/1953 (מדף פתוח, ה"א)

¹¹¹ שם

¹¹² יומני החברה תשי"ד (מדף פתוח, ה"א)

בשם, מאחר שמילדותם עליהם לדאוג לפרנסתם ממש כמבוגרים... [אך] לא לעולם שיעבוד וגזל. ראשונה התנערה סין, שהצליחה להשתחרר מכבלי האימפריאליזם. אחריה באות עתה ארצות אחרות. בעקבות סין העממית צועדות עתה גם ויאטנם, אינדונזיה ומרוקו. עמי הקולוניות מתעוררים, והנוער הקולוניאלי צופה לעתיד".

ספרים וסרטים¹¹³:

כפי שכבר נאמר בפרק הקודם, בתוך דוחות הקריאה וביקורות הספרים של הנערים ניתן למצוא ביטוי נרחב להשקפותיהם האידיאולוגיות. מתוך סקירה של רוב הביקורות אשר נכתבו בשנים 1953-1954 נראה כי השיח הסוציאליסטי-מעמדי עדיין שלט בכיפה. להלן מספר דוגמאות: על "הפואמה הפדגוגית" מאת מקארנקו (ספר שכבר הוזכר בפרק הקודם)- כתב עמית (קבוצת "אילה"):

"בספר זה עולות הבעיות שהיו קיימות אחרי המהפיכה למשל: ענייני דת שהאיכרים הנבערים אינם יכולים להבין את השלילה שבה... מהספר הזה אנו יכולים ללמוד כיצד 'הקולקטיב' יכול גם בתנאים קשים לפתור בעיות רציניות ולהעלות את כל החברה ואת הפרט לחוד בה"¹¹⁴.

על "ים המוות" ו"דרכי רעב" מאת ז'ורז'ה אמאדו כתב רענן (קבוצת "שחף"):

"ז'ורז'ה אמאדו הוא סופר ברזיליני אשר בכל ספריו הוא נלחם למען העלאת מעמד הפרולטריון בכפר ובעיר. הוא מעורר את בעיית המנושלים מאדמתם בברזיל... בסיכום אפשר לומר שאמאדו הוא סופר העניים אשר לוחם בספריו את מלחמתם למן העולות משפל המדרגה בו הם שרויים למעמד שווה בו יוכלו לחיות ככל האדם בשלום ובשלווה"¹¹⁵.

תחת הכותרת "ספר על מהפכן ברזילאי" כתב ארנון (קבוצת "עופר"):

"מליוני אדם שמעו שם זה בעיניים נוצצות ובפה פעור: לואיס קרלוס פרסטס. הם חיכו למהפכה אשר תגאל אותם מסבלם האיום תחת יד הקפיטליזם המקומי ומיד האימפריאליזם האמריקני והגרמני"¹¹⁶.

ניתן למצוא גם ביקורות אשר מדברות באופן ספציפי על ברית המועצות. בביקורתנו על "זהב" מאת בוריס פוליבוי מתאר עמית מאיילה כי "הספר מתאר את העם הסובייטי במלחמתו נגד הפאשיזם" וכי ב"בספר זה יכול הקורא להתרשם מהעזרה ההדדית הקיימת בעם הסובייטי, ואפשר לראות זאת במקרים רבים". הוא מסכם את דבריו באמירתו כי "אחרי כן יכול הקורא לראות כיצד שואבים הנוודים כוחות מחודשים בהיזכרם בדברי סטאלין שנראה בעיניהם כדבר

¹¹³ הרחבה: דב ורדי, "מה קוראים הנוער שלנו", החינוך המשותף (אופקים), עמ' 339-355.

¹¹⁴ נתיבות, 3/7/1953 (מדף פתוח, ה"א)

¹¹⁵ הד המוסד 1/12/1953 (מדף פתוח, ה"א)

¹¹⁶ הד המוסד 1/12/1953 (מדף פתוח, ה"א)

ממשי ביותר¹¹⁷. בדוח קריאה נוסף, אשר נכתב בינואר 1954 על הספר "יומנו של קוסטיה ריאבצב" כותבת אביגיל:

"מהפכת אוקטובר נתנה בידי הנוער הסובייטי ערכים חדשים ופתחה לפניו את אופקי העולם החדש, היא חישלה בחיקה דור חופשי, שואף חירות, אך מגמת ספר זה שנכתב כשרק נותקו חבלי לידתה של ברית המועצות, היא להראות לעולם, עד מה קשה הדרך, עד אשר העם הרוסי הגיע לידי שיווי משקל פוליטי-כלכלי"¹¹⁸.

לעומת היחס לברית המועצות, ניתן ללמוד מביקורות הספרים גם את היחס ההפוך כלפי ארצות הברית. בביקורת של מאירה ("שחף") נכתב על הספר "שררה ללא תחילה" מאת פראנק הארדי: "הנה אותו מעמד פועלים עניים ומובטלים, אותו מעמד שמתוכו קם ועליו נשען אותו ג'ון ווסט שהפך למיליונר מכספם של בני דלת העם... החיוב שבספר מתאר את המשטר הקפיטליסטי המתנוון ואת כוחות הפועלים הנאבקים בו"¹¹⁹. בביקורתה על "בנים חורגים לאלוהים" ו"הרחוב" (מאת ש.ג. מילין) מתארת לורית ("שלהבת") כיצד "בקראי את שני ספרים אלה ניתן לי להכיר את בעיית הכושים מקרוב, הזועקת ממש מעל דפי הספרים הנ"ל"¹²⁰. אך החריפה מכולן היא רחל ("שלהבת"), אשר בביקורתה על הספר "זרמי מעמקים" (מאת אלברט מאלץ) כתבה כי "לפי כל המסופר בזה, אולי תחשבו שזהו ספר הרפתקאות, או משהו בדומה לזה. אך, לא! הספר אינו אלא ספר אשר משקף את המציאות של חיי פועלים בארצות הברית תחת לחץ של טרור"¹²¹.

התפקיד המשמעותי של קריאת הספרים במוסד לא התבטא רק בכתיבת דוחות קריאה, כי אם גם בעריכת אירועים ומסיבות המוקדשים לנושא הספרות. להלן מספר דוגמאות¹²²:

- 1953 (ללא תאריך מדויק) - ערב מסיבות ספרות בקבוצות: ב"שחף" מוקדש לביאליק וטשרניחובסקי וב"עופר" ליצחק שדה.
- 5/6/1953 - נערכה "מסיבת הספר" אשר עסקה בספרים "במו ידיו- פרקי אלי" למשה שמיר, ו"להבות באפר", ו"בת אדם" של רוז'קה קורצ'אק.
- 28/1/1953 - משפט ספרותי על הספר "יומנו של קוסטיה ריאבצב" מאת נ. אוגניב.
- 8/5/1954 - הרצאה של משה שמיר על הספר "מלך בשר ודם".

¹¹⁷ הד המוסד 1/12/1953 (מדף פתוח, ה"א)

¹¹⁸ הד המוסד, 3/1/1954 (מדף פתוח, ה"א)

¹¹⁹ ניב הקן, 8 באפריל 1954 (מדף פתוח, ה"א)

¹²⁰ ניב המוסד, 8/4/1954 (מדף פתוח, ה"א-). ביומני החברה נכתב ב-5/11/1953: "עתה מחולק העיתון לשנים. עיתון אחד היוצא ע" חוג העיתונאים והוא עיתון לאינפורמציה הנקרא "הד המוסד" ועיתון שני, עיתון החברה, הנקרא "ניב המוסד".

¹²¹ ההדגשה שלי. ניב המוסד, 8/4/1954 (מדף פתוח, ה"א)

¹²² מתוך יומני החברה תשי"ג ותשי"ד (מדף פתוח, ה"א)

גם רבים מהסרטים שהוקרנו לחניכים המשיכו לבוא מברית המועצות, או שהיו באוריינטציה סוציאליסטית. בין היתר, בשנת 1953 הוקרנו הסרטים "האדמה הטובה" (15/2/1953) לפי ספרה של פרל. ס. בוק) המספר על המהפכה בסין, הסרט הסובייטי "השבועה" (30/4/1953) המציג את התפתחות ברית המועצות למין סוף המהפכה ומות לנין עד למלחמת העולם הראשונה וסרט נוסף מברית המועצות, "בן הגדוד" (27/12/1953), המתאר נער צעיר במלחמה¹²³.

אחד הדברים המפתיעים אשר נכתבו "בניב המוסד" בהקשר לסרטים, הוא ביקורתה של נירה מקבוצת "עופר" אשר נכתבה בדצמבר 1953. ביקורת שכזאת בשנים אלה היא די נדירה, אך אולי כבר מעידה על גישה ביקורתית יותר אשר מתחילה להופיע אצל החניכים. כותבת נירה:

"הסרט הרוסי הוא לרוב בעל רושם חיצוני גדול, סרט צבעוני, עלילה רומנטית, חיי קולחוז וכו'. אך תמיד בסרטים אלו חוזר אותו תוכן ואותן הבעיות בשינוי צורה. תמיד זה הבלטת והטוב, הגיבור הקולחוזאי, הכל למען המולדת וכד'. בסרטים כאלה לרוב מופיעים המנהיגים הגדולים כדי להגדיל את הרושם על הקהל. העם הרוסי בעל דרגת חיים גבוהה ובעל ערכי תרבות רבים, שלא יוכל לתת סרט יותר אומנותי בעל בעיות יותר מקיפות ומעמיקות. הם מעלים רק את הטוב בחייהם המשותפים. האין שום קשיים, האין מתנגדים לחיים אלה?"¹²⁴.

מלבד הביקורת על החינוך הפוליטי, עלתה אצל חלק מהחניכים ביקורת על שיטת החינוך לכשעצמה. אחד החניכים, אשר היה כארבע שנים ילד חוץ במוסד והחליט לעזוב אותו, כתב ב- 12/3/1954 מכתב ל"ניב המוסד" המביע ביקורת חריפה על שיטות החינוך במוסד. גם בראייה של היום, יש מאוד להעריך את הצוות החינוכי ב"הרי אפרים" על עצם פרסום הדברים והעמידה בעקרון חופש הביטוי, ואף על עידוד הילדים להתייחס אליהם. החניך לשעבר (ככל הנראה בן 16-17 בעת הכתיבה), התחיל את מאמרו בביקורת נוקבת על אופן ההסתכלות של החניכים על דרך חינוכם¹²⁵:

"אתם רגילים לראות את משטר חייכם כמתקדם ומושלם ביותר. אולם, הניסיתם פעם למתוח עליו ביקורת? לא ביקורת על החיים בתוך המסגרת שקבעתם לעצמכם, אלא ביקורת על הדרך עצמה ועקרונותיה? ... אתם שחונכתם יחד מילדותכם, מכירים איש את רעהו בכל השמחים, וקובעים יחס מסוים כלפי כל חבר, מביאים לכך שהחבר מתרגל ליחס זה, ונוצר

¹²³ יומני החברה תשי"ג. גם סרטים אמריקאים הוצגו בשנים אלו במוסד ולרוב, לפי הכתוב, זכו לביקורות לא אוהדות. לדוגמא על הסרט "רק אתמול נולדה" (17/12/1953) נכתב ביומני החברה: "סרט אמריקאי קלוקל. הסרט הוא בעל תוכן מפוקפק ולא זכה לאהדה מצד הציבור".

¹²⁴ ניב המוסד, 1/12/1953 (מדף פתוח, ה"א)
¹²⁵ ניב המוסד, 12/3/1954 (מדף פתוח, ה"א)

מצב של עמדה קבועה מראש כלפי כל אחד ואין לשנותה... כך נוצר בכל קבוצה מרכז פעיל ואילו רוב החברים נשארים פאסיביים, שאינם גורעים ואינם מוסיפים..."

גם כלפי שיטת הלימוד ה"חופשית", ללא הבחינות והציונים, יש לחניך ביקורת רבה: "אתם סבורים שבעזרת המשטר החופשי תגיעו לידי הכרה של התלמיד בחשיבות הלימוד, אך אינכם אלא טועים. תלמידים המתקשים במקצוע מסוים מנצלים את החופש הניתן אצלכם לרעה, ואינם מכינים שיעורים (הדגשה במקור), בידעם היטב כי לא 'יועמדו' בפניה ולא יקבלו ציון רע. החופש משפיע לרעה גם על המשמעת בשיעורים (הדגשה במקור), אך ביותר הופתעתי מחוסר יחס של כבוד כלפי המורה".

החניך גם קובע כי שיטת החינוך במוסד אינה מעודדת מחשבה עצמית וכי כל הרעיונות נכנסים לראשו של החניך בלי שיחשוב עליהם. הוא גם תוקף את חוסר הפתיחות של המוסד כלפי החברה החיצונית:

"אתם טוענים כי הדרך שהחברה מתווה לפרט מובילה למטרה, אך האם נכון הוא לסלול עבור כל אחד את דרכו כך שאינו צריך לחשוב ואינו חייב להיאבק למען הדרך. הכל מעניקה החברה ביד רחבה, כל רעיון מכניסים לו לראשו. ואולי בכאן הסיבה לחוסר מחשבה עצמית ופיגור בהתפתחות עצמית. יצא לי לא פעם להיות בחברת מי מכס בעיר ונוכחתי כי בחברה זרה מאבד החבר שלכם את בטחונו ואינו מוצא בה ידיו ורגליו".

בסיכום דבריו קובע הכותב, כי במידה ולא היה רובץ על החניך במוסד "עול החברה" הוא היה יכול "להתפתח, ליזום, ליצור ולהעמיק בלימודים", אך בסיטואציה הנוכחית אין לטעמו כמעט יוזמה במוסד. הוא גם קובע חניכי המוסד מתרגלים "לעסוק רק במה שמטילה עליהם החברה" ו"עושים רק מה שנראה להם הכרחי או מוגש להם כדרישה". גם כלפי תנועת הנוער הוא מתאר כי היא "מולבשת" על החניכים (או ה"חברים" כפי שהוא מכנה אותם), ומסכם כי "למרות כל הדיבורים היפים בשיחות ובמשפטים, אין החבר שלכם רואה את עצמו מחויב למלא אחר הדיברות וההחלטות, כי גם לתנועה נכנס אוטומאטית..."

לא פחות מעניינת היא התגובה לדברים אשר כתב באותו העלון, גם כן בעילום שם (תחת א'), בן קבוצתו של ילד החוץ. א' פותח את דבריו בהתייחסות לביקורת על שיטת הלימוד במוסד¹²⁶:

"אין הלימודים יכולים להיות אצלנו מנותקים ממסגרת החברה, כי החברה היא הנותנת לנו את ההכרה בנחיצותם של הלימודים. ועובדה שישנם הישגים ניכרים למדי בכל שטחי הלימוד (הדגשה במקור). אדרבא, גיוון החיים מפתח את המחשבה ואת העיסוק, ולא ניתן לזמן ללכת

¹²⁶ ניב המוסד, 12/3/1954 (מדף פתוח, ה"א)

לאיבוד... מובן שישנם בינינו חברים שעדיין לא הגיעו להכרה מלאה בצורך בלימודים. אולם, הנכון הוא להסיק מאלה על דרך החינוך שלנו בכללה, ולא כל שכן על המטרה שהצבנו לעצמנו. ...ואם לעומת זאת נסתכל בשיטות הלימודים במוסדות הלימוד בעיר, האם שם לומדים מתוך הכרה תמיד? והרי אתה עצמך לומד עתה על מנת לקבל ציונים טובים, ולמען הרושם החיצוני יותר מאשר למען דעת, ומתוך צורך פנימי...".

לגבי הביקורת על 'דרך מותנית מראש' שנכפית על החניכים מגיב החניך א' כי "אין זה נכון שאין אנו שותפים לקביעת הדרך הזאת, הדרך בה בחרו הורינו והם בטוחים בה, ורצונם שבניהם לא ינטשו אותה". החניך ממשיך ומפרט את טענתו:

"הפרט שלנו אינו מוכרח, ואין כופים עליו את הדרך. בגיל של בגרות והבנה הוא יכול לבחור. אך עובדא היא שרק מעטים מבני הקיבוץ נוטשים את דרכה של התנועה, ואילו הרוב בוטח בה תוך מבחנים. ואם אנו מקבלים אותו, ובטוחים כי כך נגיע לדמות השומרים השלמה, למד הפועלים, מדוע לא נלך בקו זה?"

בנושא ה"עול החברתי" והלחץ הלא רצוי אשר מפעילה הקבוצה לטענת המבקר, קובע א' כי ברוב המקרים אין זה המצב:

"אילו העמקת היית רואה שיש מקום לדברי חברים בשיחה, ויחס כלפי חבר. על ידי הכרת החבר לומדים אנו להעריכו ולתקן דרכיו, ולא פעם משנה החברה את האדם. מובן שיש גם מקרים הפוכים, אך הכיוון הכללי הוא בדרך הבנייה, הפיתוח והעלאת הפרט למקסימום של יכולתו. מה שאין כן בחברה אחרת..."

בסיכום קובע א' כי "ללימודינו ישנה מטרה ברורה!", אשר אותה לדבריו לא הבין כותב הביקורת. הוא מפרט את מטרות החינוך לדעתו: **"מטרתנו היא לחנך חברים שיהיו פועלים טובים וכן גם לדעת לרכז שיחה ולעסוק בפעולה פוליטית במפלגה. והעיקר: להיות חבר קיבוץ טוב."**

בהקשר של אותו הויכוח, האם החינוך במוסד מכשיר את חניכיו לחשיבה עצמאית או כופה עליהם את דעת התנועה? יש מקום להתייחס לביקורה ב"הרי אפרים", בנובמבר 1954, של רמה לינדהיים, נשיאת הדסה בעברה ומי שבחרה לחיות בתקופה זו במשמר העמק. לינדהיים ערכה את הביקור לטובת כתיבת מאמר בכתב העת של התנועה הקיבוצית - "אופקים". המאמר אמנם נכתב בעיקר כדי לשבח את החינוך הקיבוצי (מה גם שלינדהיים שתיארה את הנעשה במוסד כמעט ולא ידעה עברית), אך ניתן ללמוד ממנו רבות על תפיסת החינוך ב"הרי אפרים", וגם על הביקורת כלפיה - שהיא כופה על הנוער את דעתם של אחרים. לינדהיים מתארת במאמרה כיצד הציגה בפני אחת הקבוצות הבוגרות את השאלה, האם החינוך שלהם **"מכשירם לחשוב או לקבל דעתם של אחרים"**? על השיחה שהפתחה בקבוצה כותבת לינדהיים:

“נשמעו דברים של מעם. נתברר, כי עד עתה לא עלה על דעתם לראות את הדברים ראייה כזאת והם ניסו עכשיו לענות לעצמם, על סמך ניסיונם. אחד החניכים העלה כדוגמא את פרשת קיביה, ואת התלבטויותיהם הרעיוניים באותה שעה. היו ביניהם שחשבו, כי אין דרך אחרת אלא זו של תגמול! ואילו אחרים הוכיחו, שלא זאת הדרך. בשיחה, שנתבררה בה שאלה זו, הועלו כל הדעות וההשקפות, ולבסוף הגיעו יחד לכלל סיכום, שדרך קיביה היתה רעה, לא רק מבחינה מוסרית, אלא גם מבחינת האינטרסים הפוליטיים של מדינת ישראל. אחר כך הוזכרו השיחות בקבוצה בימי משפט פראג, וכן עם סילוק קבוצת סנה”.

לינדהיים סיכמה כי ביכולתם של החניכים לחשוב מחשבה עצמאית מפותחת והוסיפה את דעתה כי “כך מתנהל תהליך זה של פיתוח המחשבה, של מאבק עם בעיות, בלא “לקבל” דעה קבועה מראש, ודבר זה מזים כל הנחה, כאילו בחינוך המבוסס על התורה המארקסיסטית אין מחשבה עצמית אלא **אינדוקטרינאציה**... (הדגשה במקור)¹²⁷.

לינדהיים גם כתבה על מפעל ההחתמה ל-“ליגה של ידידות ישראל-ברית המועצות”, עליו הוכרז בשיחת הקן במוסד. בעקבות כך היא העלתה את השאלה המוסרית “**האם ההחתמה של ילדים אינה דבר שיש לחלוק עליו?**”. לינדהיים משיבה כי הדבר יכול להיות מתקבל על הדעת כאשר הוא לא נעשה בכפייה ומתארת את התהליך אשר ראתה:

“מדריך הקן נקט דרך אחרת. הוא החליט להשמיע את כל הנימוקים האפשריים נגד ההחתמה. לפחות עשרה נימוקים, מן הרגילים ביותר בימינו, הועלו לפני הקבוצה, כגון: ‘למה אנו שוחרי ידידות עם ברית המועצות, אם בברית המועצות אין שוחרים לידידות איתנו?’; ‘למה ליגה זו כל עוד אין ברית המועצות לצידנו?’; ‘למה לך לחתום, אם אתה יודע שחתימה זו יכולה להוות לך מכשול, אם תרצה לקבל פעם ויזה לאמריקה?’ וכד’. ואמנם, הנימוקים השונים העלו פקפוקים. היו שהיססו וכמובן עלה צורך של ברור יסודי בין הצדדים. המשוכנעים הביאו נימוקים לחיזוק דעתם, וכך תוך שיקול ושכנוע חתמו חברי הקבוצה, ואף יצאו להחתים. האם היה זה שכנוע תוך לחץ, או תהליך של דיון ומחשבה בצוותא?¹²⁸.”

בסיכום החלק במאמרה העוסק בשיטת החינוך הקיבוצי קובעת לינדהיים באופן כמעט חד משמעי כי דרך זו היא נכונה וראויה:

יש בדוגמאות אלה הוכחות מספיקות נגד הדיבה המקובלת, כי במוסדות החינוך של הקיבוץ הארצי מטפחים את הגבלת המחשבה ו’פשע האינדוקטרינאציה’. ... ברשת החינוך של השומר הצעיר נתקבלו חוקי ההתפתחות הדיאלקטית בתולדות האנושות, ולאורם מתחנכים הילדים במדע החברה ובמדעי הטבע; בכיתות הצעירות עוסקים בעובדות והבנות, ואילו בדרגות הגבוהות יותר ניגשים לניתוח התהליכים ולהבנות אותם החוקים פשוטו של דבר, שמלמדים

¹²⁷ רמה לינדהיים, במוסד החינוכי בהרי אפרים, מתוך מוסף לאופקים- בעיות החינוך המשותף (שנה ו, מס' 3) - 28/11/1954

¹²⁸ עמ' 467, שם

כאן את ראיית הדברים והתהליכים מתוך סיבותיהם הפנימיות, ולא החיצוניות, מתוך קשר הדברים והתלות שבין העובדות. וכך, מתוך הגרעין היסודי של החוק הדיאלקטי- שהוא בבחינת מושכל ראשון- מתחנכים הילדים לחשוב ולנתח.¹²⁹

היחס לברית המועצות

למרות משפטי פראג, משפטי הרופאים וגילויים נוספים בנוגע למשטר הסובייטי המשיך היחס אליו במוסד להיות אוהד ביותר. בנובמבר 1954 פורסם ב"ניב המוסד" תחת הכותרת רשמי ביקור בברית המועצות, ראיון עם החברה סלי הורוביץ אשר ליוותה את הגברת ורה ויצמן בביקורה בברית המועצות. על הקרמלין סיפרה הורוביץ: "במוזיאון, הבית בו חנוטים לנין וסטאלין, מונחים שני הגאונים על ערסם חנוטים וגלויי פנים. לפני המוזיאון מתמשך תור ארוך של אנשים העומדים ומחכים כדי לעבור ליד השניים ולהסתכל בהם שניות ספורות בלבד". על הקולחוז: "הקולחוז על שם לנין קיים למעלה מ-24 שנה. מבחינת צורתו החיצונית הקולחוז מפגר בהרבה מהקיבוץ הכי צעיר שלנו. קשה למצוא דבר כמו עץ, שיח, או ערוגת פרחים". על התרבות: "הציור והפיסול הנם גם כן שטח מכובד למדי בתרבות העממית הרוסית. האמנים חיים בתנאים נוחים מאוד; ונהנים מתמיכתה של הממשלה"¹³⁰. דברים אלה ברובם אמנם מפארים את השלטון הסובייטי, אך תיאור דלותו של הקולחוז, יש בו במידה מסוימת פגיעה בדבר שהוצג כמעין אידיאל בפני הנערים.

לקראת חגיגות ה-7 בנובמבר של שנת 1954, כבר ניתן לראות בשיח הפוליטי במוסד דיבורים על "שמועות" ו"סטיות מהדרך" של המשטר ברוסיה. למרות זאת, ועל אף משפטי פראג והשלכותיהם על התנועה, מאמר המערכת של "ניב המוסד" לקראת חג זה אינו מתייחס כלל לדברים אלה. תחת הכותרת "אנו ועולם המהפכה", כותב עמית מקבוצת "איילה" (כיתה ט'):

המהפכה הרוסית של שנת 1917 פתחה דף חדש בהיסטוריה. המשטר הסוציאליסטי הפך לעובדא קיימת... ..הבולשביקים תפסו את השלטון. רוסיה נמצאה במצב של תוהו ובוהו קשה ביותר, עקב המלחמה נגד גרמניה, והמשטר החדש החל את קיומו בתוך הרס וחורבן. היה צורך לגשת במרץ מוגבר, לבצע רפורמה אגררית, להקים בתי חינוך לילדי רחוב ולבנות את המשק הסוציאליסטי... ..מקץ 20 שנה בערך, נפסקה הבנייה התכניתית, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה שהייתה מכוונת נגד רוסיה במלוא כוחו של המיליטרזם הגרמני. קווי החזית הגיעו עד לשערי מוסקבה ולנינגרד, ועד לסמאלינגרד המתגוננת בגבורה נפלאה... ..העם הלוחם בעוז ובגבורה עודף את הגרמנים, מכה בהם בלי רחמים והצבא האדום רודף אותם עד ברלין... ..עקב הניצחון של המהפכה בשלהי מלחמת העולם השנייה חלה גם התפלגות של האנושות לשני מחנות: מזרח ומערב. ...ובעוד העמים במזרח נלחמים לחופש

¹²⁹ רמה לינדהיים, במוסד החינוכי בהרי אפרים, עמ' 468

¹³⁰ ניב המוסד מס' 1, 11/1954, ראיין: אהוד מקבוצת "איילה" (ה"א, מדף פתוח)

נאחו האימפריאליזם בציפורנים בכל אשר נשאר לו. וכך גם בארצות המזרח התיכון. כרגע מאיימת על האנושות מלחמת עולם שלישית. כוחות הקדמה הקימו את תנועת השלום אשר בראשה עומדת ברית המועצות ואתה הדמוקרטיה העממית. כוחות אלה מצליחים לבלום את סכנת המלחמה אשר ניצוצותיה כבר נורקו במקומות רבים שבעולם. כוחות השלום הללו הם תקוותם וחלומם של מיליוני פועלים בעולם שעוד יהיה טוב ושיש על מה להילחם"¹³¹.

בהמשך מאמרו מתייחס עמית מ"איילה" למקומה ותפקידה של ממשלת ישראל בתוך יחסי הכוחות העולמיים:

"כיום אין לדבר על ניטרליות בעולם, ואף ממשלת ישראל צריכה לחשוב על ההתפתחות הזאת. ממשלת ישראל מגדירה עצמה מדי פעם בפעם לצד המערב, ואילו כוחות הקדמה שבראשם עומדת התנועה הקיבוצית צריכים לשאוף ליתר הידוק של הקשרים עם ברית המועצות והדמוקראטיות העממיות. אנו טיפה בלב ים ואם לא נשאף לקדמה הרי נאבד בים זה של עמים וארצות. אנו צריכים לפעול למען הכרת מקומנו ותפקידנו ככוח מתקדם במזרח התיכון מצד העולם של המהפכה"¹³².

באותו העיתון אשר הוקדש בחלקו לציון ה-7 בנובמבר, מובאים גם שירים העוסקים בפוליטיקה העולמית. שני השירים שיובאו להלן תוקפים את תפקודו של ג'ון פוסטר דאלס, מזכיר המדינה במשטר איזנהאואר, ומתנגד חריף לברית המועצות ולקומוניזם. כותב יונתן מקבוצת "שלהבת" (כיתה ח'):

תפילה לשלום-

"ויהי הלוואי ובקרב
והפך האטום לברכה
המימן יסיע הרים
ובכל העולם אך שמחה.
אתה השלום המבורך,
אתה הגואל מיסורים
העוזר לפועל הנידח
לאב ולאם ולכל הבנים.
ויהיה שדאלס יפול מגבוה
ואידן ילך בחוצות,
אזי נעמוד דום, בלי נוע
ונוכח את אותן הפרעות"

¹³¹ ניב המוסד מס' 1, 11/1954 (מדף פתוח, ה"א)
¹³² שם

באותו העיתון, תחת הכותרת "חרוזים פוליטיים" כתב איתן מקבוצת "ארז" (כיתה ט') את הדברים הבאים:

"בעולם הרחב, על חוד, מלחמה עומדת
אך שר חוץ פעלתן וחרוץ חושב אחרת.
בלונדון, פריס ישיבות נועדות בקרת
מחריבי העולם שם יושבים וידם הסכמים חותמת.
הזיכרון- קצר מרצון, עבודה מחכה לו בשפע
דאלאס דואג לבון, נותן שיני ארס לצפע.
בקצב מהיר תעשיית גרמניה מתפתחת,
פצצות מפיצות מחלה, מיוצרות בגלוי ובלי פחד...
...ולדידנו, מה זאת אומרת? כשגרמניה עולה כוכבה?
רק זאת: מניצוץ עלולה עוד לפרוץ להבה.
ואי ישקוט לו אידן, מנדס-פרנס כל יעצום עיניו,
כי צבוע רעב ואכזר לא ידגור הרבה על שמריו".

באביב 1955, כדי להוציא את חניכי המוסד הבוגרים מ"החממה" בה התנהלו חייהם, הוחלט כי הם יישלחו בקבוצות קטנות למספר ימים ל"ישראל האחרת", כדי להתרשם מהמצב השורר בארץ. בין המקומות אליהם נשלחו החניכים היו היישובים זכרון יעקב, עכו, צפת, מאה שערים, כפר יאסיף, שכונת התקווה, ודלית אל כרמל. בנוסף על כך סיירו החניכים במעברות. נראה כי הביקור הראה לחניכים בפעם הראשונה כיצד נראים באמת חיי פועלים, וכי במידה רבה היה לו ולסיורים אחרים שהיו בהמשך, מקום בשבירת תפיסת עולמם האוטופית. מתוך הדיווחים הרבים בחרתי לסיכום הפרק להביא את "רשמי הביקור ביפו" של מספר חניכי י"ב ("עופר"), המשלבים בתוכם ריאליזם המהול בתקווה, תכנית פעולה וקצת תמימות:

"הפועלים רובם פועלי דחק ותנאיהם קשים ביותר. בחלקם שקועים בפסימזם ובכלל לא חושבים על שיפור תנאיהם אי-פעם... בכדי לשוות לעיר דמות ראויה לשמה יש לפעול הרבה. בראש ובראשונה בכיוון של הקמת מוסדות סוציאליים לנכים, בלתי שפויים הנמצאים בכל סמטה, לנוער פרובלמאטי. שנית, פעולת שיכון לכל שוכני החורבות ודאגה לעבודה ושכר מספק בצידה. ביוב מסודר ושיפוץ שכונות העוני. כל אלה יביאו גם לחיסול העבריינות"¹³³.

¹³³ תיק קבוצת "עופר" (ה"א)

פרק ו' - החלום ושברו- 1956 והלאה

בליל ה-25 בפברואר 1956, בנאום סודי ובלתי צפוי בפני הוועידה ה-20 של המפלגה הקומוניסטית, חשף נשיא ברית המועצות בפני באי הוועידה את מה שלפני כן היה רק בגדר שמועות. בנאום שארך כארבע שעות סיפר חרושצ'וב על עריצותו ופשעיהם של סטאלין ומשטרו, על "הטיהורים הגדולים" ועל הרציחות שהיו בהיקפים כמעט בלתי נתפסים. חלק מהנוכחים בקהל התעלפו ורבים קיבלו את הנאמר בתדהמה מוחלטת. כאשר הגיעו פרטי הנאום למדינות המערב (הודות לשירותי הביון הישראליים) ובהן ישראל, הם השפיעו בצורה משמעותית על תומכיה וחסידיה של ברית המועצות.

נושא הוועידה ה-20, בהקשר החינוכי, עלה לדיון כבר בקיץ 1956, בכינוס של מורי המוסדות. במכתב שכתב דב ורדי, מורה ב"הרי אפרים" ופעיל במדור המוסדות, הוא ביקש ממזכירות הוועד הפועל של התנועה לקיים בסמינר הרצאה פוליטית אשר תבהיר את "עמדת מפ"ם אל הבעיות הפוליטיות שנתעוררו בעקבות ועידת ה-20"¹³⁴.

אירוע נוסף שחל באותה השנה, אשר היה משמעותי לא פחות בניפוץ האמונה במשטר הסובייטי היה מבצע קדש. חיילי צה"ל אשר יצאו למבצע (לו התנגדה מפ"ם) פגשו מולם את הנשק הסובייטי אשר סופק למצרים ב"עסקה הצ'כית" (1955). ב- 5/11/1956, לאחר שבוע הלחימה, נערכה ב"הרי אפרים" ישיבת חירום של חבר העובדים. את הפגישה פתח המחנך אליעזר רבינוביץ' בתיאור "הבלבול הרעיוני" של התלמידים במשך הקרבות, והרחיב על הקושי שהיה בהחזקת המשטר הלימודי. לאחר שהוסיף מספר מילים בעניין תחושת הפחד והגברת השמירה במוסד החל הדיון האידיאולוגי המובא להלן¹³⁵:

"יוסף וילפנד: המעבר האידיאולוגי התחיל כבר הרבה לפני כן. יש גם נמיות שוביניסטיות.

מתברר [שהחינוך] המרכזי שלינו הוא די שמחי.

דב ורדי: גם אנחנו מאז העסקה הצ'כית מבולבלים מבחינת הדעות וההרגשות. עלינו להילחם בברק הניצחון החולף. בערב הראשון עבר הפחד אצל כולם. היו תופעות פורצות. חשוב לדאוג לעיסוק מלא.

יצחק ליכט: ביום הראשון היו פחדים ותדהמה ועם הידיעות מהחזית השתפרה ההרגשה. התחילה להעסיק אותם השאלה מה יהיה גורל המיעוט הערבי הגדול, והדעות הלכו מהדסטרוקציה לקונסטרוקטיבי. יש תסיסה פוליטית. התחילו גם לכתוב יומנים מלחמתיים **פרטיים** (הדגשה במקור).

לאה: בקלות הם מקבלים את ניתוחי המצב שברדיו וב"ידיעות אחרונות".

דב שי: אני פסימי ביכולת החינוך שלנו בהשקפת העולם, כי המבוגרים עצמם מבולבלים.

¹³⁴ מחלקת החינוך, ארכיון השומר הצעיר, ה-4-10 (3)

¹³⁵ פרוטוקול "ישיבות חבר עובדים", 1953-1956, (תיק ישיבות חבר עובדים 1950-1969, ה"א)

שמחה: התכליתיות של הנוער מביאה בהכרח לשטחיות [בשאלות] מרחיקות לכת.

לאה 1: אינני רואה עוד את הדעה הברורה שאנו יכולים להביאה לילדים. כי גם לנו הדברים עדיין לא ברורים".

ניתן לראות בדיון זה את הבלבול הגדול שהיה בקרב הצוות החינוכי גם בנושא היחס למשטר הסובייטי, בלבול, שבמהרה חלחל גם לכתבי החניכים. בדצמבר 1956, בתגובה למאמרו של מאיר יערי "דרך אוקטובר בתמורות העתים", פרסם גיורא מקבוצת "ארז", ב"ניב הקן", מאמר תחת הכותרת מהפכת אוקטובר ודרכה. במאמר זה חולק החניך על תפיסותיו של יערי אך עם זאת עדיין רואה את ההתפתחויות האחרונות בברית המועצות כ"סטיות" ולא ככאלו המערערות את יסודות המהפכה:

"בעצם המאבק בין שני הגושים מתעוררות בעיות שחייבים אנו לפתורן לפי עקרונותינו, עקרונות הצדק הסוציאליסטי- ולבחון היטב את כברת הדרך שעברנו, פן נשגה ונסלף את דרכנו הנכונה... המטרה אינה מקדשת את האמצעים. השימוש באמצעים שאינם כשירים יסלף את המטרה אליה אנו שואפים... הצדק לא עם ברית המועצות. למען האינטרסים שלה תכחינו מעל פני האדמה בשיתוף עם ארצות ערב. אין מה לדבר על יחסה ליהדות בכלל. ייתכן והמאורעות לא היו משתלשלים כך ואז היינו מותקפים על ידי כוח חזק של מצרים-ברית המועצות. כך נוהגת ברית המועצות, "לבצר" את הגוש הסוציאליסטי". אינני מקבל את דברי מאיר יערי כי דרך המהפכה היא הדרך להגשמת הסוציאליזם. תנועת השומר הצעיר חייבת ללכת בדרך הנכונה ולא לפתח בתוכה כעין סתגלנות, אמנם היא מודה בכך שברית המועצות שונה לפעמים אולם נוכל להודות שהיא מנמקת השהיה בצורך חיוק הסוציאליזם וחיוק עמדתה. לסיכום: מהפכת אוקטובר שפרצה בשנת 1917 היתה טהורה לחלוטין ומטרתה נשגבות אולם... דרכה סתמה לחלוטין, בדומה לגרעין מובחר שנזרע בתנאים קשים ולא עלה יפה. אינני פוסל בכך את הגשמת הסוציאליזם, אך חושבני שהוא יוגשם רק עם שינוי דרכה של ברית המועצות בעוד מועד"¹³⁶.

הבקיעים הפוליטיים חלחלו גם לפעילות התרבותית במוסד. לחגיגות ה-7 בנובמבר של 1957 הוזמנו גם חברות הנוער אשר גרו בקיבוצים והודרכו ב"השומר הצעיר", אך הדבר נתקל בקשיים. בניב הקן נכתב כי "בשבוע האחרון נעמדה הנהגת הקן בפני בעיה חמורה ביותר. יומיים לפני מסיבת ה-7 בנובמבר הודיעה חברת "לפיד" מרמת השופט על אי השתתפותה בערב הקן מטעמים פוליטיים"¹³⁷.

לקראת ועידת מפ"ם השלישית אשר התקיימה בינואר 1958, ועמדה לעסוק בשינוי מצע המפלגה ביחס לברית המועצות, פרסם אורי מקבוצת "שלהבת" דברים ב"ניב הקן". אורי כתב בהקדמה

¹³⁶ 12/1956 - חנוכה תשי"ז, ניב הקן מס' 1 (מדף פתוח, ה"א)
¹³⁷ 12/1957 - ניב הקן (מדף פתוח, ה"א)

לדברים כי הוא מסתמך בהם על סקירתו של יערי. ניתן ללמוד מדברים אלה כי גם בקרב החניכים כבר היתה קיימת ההבנה של רצף האירועים אשר הובילו לערעור הזיקה לברית המועצות. כותב אורי:

"ועידת מפ"ם באה בעיתה. לאחר הזעזוע הרעיוני שעברה המפלגה אפשר להתעודר¹³⁸ ולומר מה אנו חושבים... ביחסנו עם ברית המועצות: מפלגתנו עמדה במבחן חשוך ביותר שהתחיל במשפטי הרופאים ורצח הסופרים, נמשך במשפטי פראג, עבר אל ועידת ה-20 של המפלגה הקומוניסטית ועד עסקות הנשק עם אויבנו. ומכולם היינו חייבים לצאת במסקנה אחת: אין במה להאמין מלבד הסוציאליזם. לכל המאורעות האלה מצאנו כינוי של שגיאות או הסתאבות. המקור ממנו באו לנו מבחנים אלה הוא בעיקר צמרת המפלגה הקומוניסטית. המשטר עצמו לא התנכר למפעלנו. בברית המועצות עצמה גם כן התגלו סמיות ושגיאות, אולם אין לפקפק בקידומו העצום של העם הרוסי ובפיתוחו הכלכלי והתרבותי. עיקר הסמיות בתוך ברית המועצות היו בשטחי הדמוקרטיה בהם לא ניתן לאדם לחוות את דעתו, ולא מעטים האנשים שאת מיטב חייהם הקדישו למאבק על הצלחת המהפכה והיו קורבן לכל זאת"¹³⁹.

בסוף שנת 1958 כבר ניתן לזהות בכתבי הילדים תהיות המערערות על תפיסת המהפכה עצמה, אשר לא רואות יותר את פשעי המשטר הסובייטי רק כ"עיוותים" או "סטיות" מהדרך. מעל דפי ספר הקבוצה של "שלהבת", אשר ליווה את הקבוצה כמספר שנים, התנהל במהלך כיתה י"ב דיון על מהפכת אוקטובר. ב- 31/10/1958 כתב חניך הקבוצה אבנר דברים תחת הכותרת "האם הצליחה מהפכת אוקטובר?"¹⁴⁰. אבנר פתח את דבריו באמירות קשות על המשטר ברוסיה, אולי הבוטות ביותר שמצאתי בכתבי החניכים בתקופה זו:

"ובאמת למה הביאה המהפכה? היא הביאה דיקטטורה פרולטרית לרוסיה, ואם דיקטטורה, כבר לא משנה איזה, כי כל דיקטטורה היא דיקטטורה שישנו אחד שאין חולקים עליו והוא יעשה כרצונו. ומה כופה דיקטטורה זו ברוסיה? זו דיקטטורה שלא רואה את חופש הפרט ולא רואה את הצורך בביטוי עצמי וחופשי. היא מכתובה לאמנים מה לכתוב, מה לצייר, ואפילו איזו יצירה לכתוב. ישנן מספיק דוגמאות של סופרים יהודים ולא יהודים שנחנו ביצירתם ביטוי חופשי למחשבותיהם ובעוון זה הועמדו אל הקיר... ומשפט הרופאים שהיה ממש ביזיון... כמה מגדולי רוסיה, כמה הוגים ואנשי מדע, נרצחו על לא עוול בכפם במשך 41 שנים אלה שלאחר המהפכה...

אבנר ממשיך בביקורתו החריפה כלפי המשטר הסובייטי, הפעם בנוגע ליחסם ליהודים ולציונות:

¹³⁸ יכול להיות גם שהמילה היא להתעורר. הדפוס לא מספיק ברור.

¹³⁹ 13/12/1957 - (מתוך ניב הקן) - לקראת ועידת מפ"ם (בהסתמך על סקירתו של יערי) (מדף פתוח, ה"א)
¹⁴⁰ ראה הרחבה: דב ורדי, "על ספר הקבוצה של 'שלהבת' (7-1956), החינוך המשותף, ספטמבר 1988 (38).

"איזה מן תכניות הועלו בזמנו של סטאלין ביחס ליהודים. להגלותם לסיביר, עד להיכן מגיעה השנאה והחשד באנשים זרים היושבים במולדתם. אמנם יגידו לי מן הצד- הסתכל על החינוך ברוסיה, על השוויון, על העבודה המשגשגת- אבל בדברים אלה עוד לא הוכח שהמהפכה הצליחה... ..הכפייה על העם, הכתבת הדברים שהם צריכים לעשות, הכנסת המילים לפיות שלהם, אי נתינת חופש הפרט, האם זה נקרא סוציאליזם מתקדם או שזהו דיכוי שאין לו כפרה? האם תגידו לי שזו התקדמות שהרוסים משבחים את משטרו של עבדול נאצר, משטר דיכוי ובערות של העם המצרי, וקוראים לנו ליהודים ולמדינת ישראל אימפריאליסטים. מה משמעות הדבר שהם מאיימים עלינו בהשמד על ניסיונו להתפשר עם הערבים ולהגיע לכלל שלום, האם זו התקדמות סוציאליסטית והצלחה של המהפכה? ...עצם העובדה שהתעשייה הולאמה ונתונה תחת השגחת המדינה ונתונה תחת השגחת המדינה, וכל העבודה נעשית בעזרת ובתמיכת הממשלה, אין זה אומר עדיין שזהו משטר סוציאליסטי. המשטר הסוציאליסטי לא מתבטא רק בשטח האקונומיה, הוא גם מתבטא בשלטון בחברה ובכל החיים. ולכן אני יוצא חוצץ נגד זה שהמהפכה הצליחה."

בתגובה לדבריו של אבנר, כתב בן קבוצתו אורי דברים תחת הכותרת "ולמרות הכול הדיקטטורה הפרולטרית חשלה את המהפכה". אורי מייצג עמדה יותר מפויסת כלפי ברית המועצות, ונראה כי השיח שהתקיים בין החניכים בקבוצת "שלחבת" מאוד הזכיר את הויכוחים שהתרחשו במפ"ם בתקופה זו. אורי פותח בטענתו כי אבנר לא הבין לגמרי את מהות המהפכה, ובעיקר את משמעות ה"דיקטטורה של הפרולטריון":

"הניסיון להגדיר את הדיקטטורה של הפרולטריון עם כל שאר הדיקטטורות הפשיסטיות והשובניסטיות, מעלות את המחשבה שמושג זה אינו נהיר לו. הדיקטטורה הפרולטרית הינה שלב שני אחרי המהפכה הסוציאליסטית, והיא נועדה כדי לתפוס את השלטון, להחזיק בו, ולהתחיל לשקם את המשק על יסודות סוציאליסטיים. האם ניזכר אבנר בסיבות שמנה מארכס בכישלון 'הקומונה הפריזאית' והרי הסיבה החשובה ביותר אולי היתה חוסר דיקטטורה של הפרולטריון שתוכל להוליך ולכוון את ההמונים אל המשטר הסוציאליסטי. ובכן מה עשתה הדיקטטורה הפרולטרית ברוסיה? האם לא הקימה את כל המדינה הסוציאליסטית על רגליה? ממשק המפגר ביותר באירופה למעצמה השנייה בעוצמתה הכלכלית בעולם, וכל זה במשך 30 שנה, וכל זה תחת מלחמת אזרחים בראשיתה, ומלחמת העולם השנייה בהמשכה."

דווקא לגבי המוסריות של המשטר הסובייטי מסכים אורי עם דבריו של אבנר, אם כי אינו חד משמעי:

"בעיה מסובכת ועדינה [מאוד] היא שאלת החופש והמוסר הסוציאליסטי. אינו רוצה לבוא כקודמי ולפסוק הלכה. בריה"מ בתור היותה ראשונה להתגשמות הסוציאליזם היתה חייבת להיות מהורה מכל, כדי שההמונים הנושאים את עיניהם למשטר טוב יותר שאין בו מעמדות,

ושעקרונות ההומיניזם אינם מושפלים בו, ושבו ואך ורק בו הם יראו את עתידם. ואכן יש להודות על האמת הסוציאליזם הסובייטי אכזב במידה רבה".

בהמשך קובע אורי כי לא היתה ברירה בתחילת הדרך אלא להשתמש בדיקטטורת הפרולטריון, בשל חוסר הכרת המארכסיזם מצד רבים והצורך להילחם במתנגדים. עם זאת, בשלב זה החלו לדעתו הבעיות המהותיות של המשטר:

"אולם כאן מתרחש משהו בלתי צפוי שעליו התריע לנין. הדיקטטורה הפרולטרית לא ידעה גבול- הפרת יסודות הדמוקרטיה והמפלגה, השמדה המונית, ומשפטי ראוזה וסחיטות ווידויים כפי שהתגלו לעולם בוועידה ה-20 העניקו את שם הסוציאליזם והדיקטטורה הפרולטרית. הפשע הגדול ביותר של הדיקטטורה הפרולטרית שהיא לא היתה נכונה להתמודד בוויכוח חופשי עם אותם אלפי אנשים שסתו כביכול מהקו. הדברים נתגלגלו והגיעו לכך שאיש לא היה מסוגל כבר לעמוד ולהתריע נגד הסטייה של הדיקטטורה הפרולטרית בעצמה".

לקראת סיום דבריו כתב אורי, כפי שאמרו רבים בתנועה, כי מאז ועידת ה-20 חלו שיפורים באופי המשטר ברוסיה. בהמשך הוא קובע כי עוד מוקדם להספיד את המהפכה:

"ההכרזה על כשלון המהפכה וחוסר רצון להתמודד עם הבעיות הקשות והמסוכנות גובלים עם 'ניהיליזם'. זכותו של אבנר היתה להתריע נגד העוול וגילויי ההסתאבות בברית המועצות, אולם הוא בחר בדרך ה'צינית' והסתפק באיסוף כמה עובדות על פני השטח ומיהר להכתיים את שם המהפכה"¹⁴¹.

יום המהפכה, ה-7 בנובמבר, המשיך להיות מצוין בלוח השנה של הפעילות במוסד (ובעיקר מסגרת קן השומר הצעיר), אך נראה שהגילויים הרבים בנוגע למשטר הסובייטי פגעו גם במעמדו. ב"ניב הקן" שהופיע בנובמבר 1958 נכתב על הפעילות היחסית מינורית שהיתה במוסד באירוע זה:

"ה-7 בנובמבר היווה מרכז לפעולות השכבה הצעירה... במשחק הצופי שבשכבות הצעירות רצינו להבליט ואפילו במעט את האווירה בתקופת מהפכת אוקטובר, כיצד מאורגנת המחתרת.... את מסיבת ה-7 בנובמבר פתחנו במפקד צנוע בתוך חדר האוכל. ראינו בצורך לשנות, ולא לחזור תמיד על אותם מפקדים עם תאורה ופיצוצים"¹⁴².

נדמה כי לקראת סוף שנות ה-50 נשאר החינוך הפוליטי משמעותי וחלק אימננטי ממערכת החיים במוסד, אך כעת עולה התחושה כי הנושאים המדוברים הם יותר רחבים ופחות באוריינטציה סובייטית. דו"ח על הנושאים הפוליטיים שעלו במהלך השנה לדיון בשכבות השונות הוצג בישיבת

¹⁴¹ במסמך על עבודות הגמר של חניכי "שלהבת" מ-1/4/1959 ניתן לראות כי כותב המאמר, אורי, החליט לכתוב מספר חודשים לאחר מכן עבודה תחת השם – "כל האמת על סטאלין" (תיק קבוצת "שלהבת" - ה"א")
¹⁴² (ניב הקן מס' 1, תשי"ט), נובמבר 1958 (מדף פתוח, ארכיון ה"א)

המחנכים ב-21/12/1958. להלן נושאי הסקירות הפוליטיות שעלו בשכבות השונות בהתאם למסמך:

- כיתה ח': תכנית דה-גול לשינויים בחוקה הצרפתית, פרשת אהרון כהן, מדינות ערב, הקואליציה של מפלגות הפועלים בישראל, בעיית ברלין
- כיתה ט': עירק והמזרח התיכון בכלל, ועידת פירנצה
- כיתה י': פסטרנאק, המזרח התיכון ובעיותיו, בעיית גרמניה, פרשת אהרון כהן ("מעמדנו בקואליציה"), משפט כפר קאסם
- כיתה י"ב ("א לא הופיעה בדו"ח"): פאסטרנאק, דוח מכנס פועלי הבניין, בחוג הרעיוני: בעיות האוטומטיזציה, דרכים שונות לקפיטליזם, בעיות אוקטובר; קבלת סין העממית לאו"ם, סכר אסואן, מאסרו של אהרון כהן, איי קאמוי ופורמוזה, ועידת פירנצה-הקראת נאומו של רוסטום בוסתוני, משפט כפר קאסם

•

באביב 1959 יצאה גם קבוצת "שלהבת" לסיור במפעלים ברחבי הארץ. בחרתי לסיים את דברי החניכים בעבודה זו בקטע זה, השייך לחניך גדעון, אשר הופיע במכתב להורי הקבוצה ומשלב ריאליות, עם תקווה לעתיד טוב יותר:

"העבודה ב'שמן' אימתה את מחשבותי הקודרות על חיי הפועל. כבר בהתחלה הוכנסתי לעבודה אשר ריחם של השיעמום והחדגוניות נדפו ממנה... שיעמום זה והחדגוניות נותנים את אותותיהם גם באופקיהם של הפועלים. הם אינם יודעים מאום מהנעשה בארץ ובעולם ועוד פחות מהנעשה מתחת לאפם, במפעל עצמו. לי נעשה ברור שעבודה פשוטה מעין זו משפיעה בהכרח על אופיו של האדם במשך השנים, ומובן שפועל צעיר כמוני אשר אינו רגיל בכך לא במהרה ישלים עם מצב זה. תמונה זו אשר קיבלתי, מסתבר שהינה נפוצה בכל בתי החרושת בעולם, ועוד תחמיר עם המיכון המוגבר הצפוי לנו. הפתרון, לדעתי, נמצא במשמר סוציאליסטי, שם פרנסתו של האדם אינה תלויה על חוט השערה ויש אפשרות לגוון את העבודה"¹⁴³.

בשנת 1960 התקיים במגרש בקיבוץ עין השופט הטקס לציון העשור הראשון למוסד החינוכי "הרי אפרים". תחת שלט גדול עם הכיתוב "בחזון עמלים, בגאולת האדם- עתיד המדינה" התכנסו כל חניכי המוסד ואנשי הקיבוצים. המוסד החינוכי "הרי-אפרים", אשר עשר שנים קודם לכן הכיל רק 5 בניינים אשר ניצבו על הר טרשים קירח, כבר היה לעובדה מוגמרת, ולאחת ממערכות החינוך

¹⁴³ תיק קבוצת "שלהבת", מסמך מ-1/4/1959 (ה"א)

הייחודיות שקמו במדינת ישראל. מוסד זה, עבר בעשור זה תהפוכות רבות וגם העשורים שלאחר מכן לא התנהלו על מי מנוחות. אך לטעמי, כמי שבעצמו היה חניך המקום בשנות ה-90 ומחנך בשנים האחרונות, האמונה בעצמאותו של הנוער היא שתמיד ייחדה את המקום והשאירה את רוחו המיוחדת עד עצם היום הזה. בחרתי לסיים בדבריו של דב ורדי, המחנך והרכז הפדגוגי בשנות ה-50, על חווית העבודה עם ילדי המוסד (1958):

"אדם הערואי במחיצת הצעירים האלו, רבות המחיצות שיציץ בעדן, ולפרקים גם מעבר להן. אף הרבה מן הסתום והנסתר בלבבות הנערים האלה נעשה בשבילו במרוצת הזמן בבחינת נגלה וברי. הרבה, אך לא הכול. על כל פנים, אל הגיגי ליבם לעולם ירכין אזון ויתייחס בכבוד. וכמיטב הכרתו, יהיה נכון להבין ולהיות להם כשותף בעיצוב הדרך"¹⁴⁴.

בתמונה למעלה: טקס העשור למוסד החינוכי הרי אפרים (1960). למטה: תמונה קבוצתית של חניכי קבוצת שחר (1960)

¹⁴⁴ דב ורדי, "במחיצתם של הנערים", החינוך המשותף 1 (38), יוני 1958, עמ' 39

סיכום

כי עודני מאמין

אמרנו פה "בית היוצר לדור מגשימים"

אפילו דיברנו על "אדם חדש"

עכשיו, אנחנו יודעים שאין פלאים

ואין "אנשים חדשים",

אבל יש בהחלט תוצאות לאהבה, להתמדה, למסירות,

לצמיחה המשותפת עם בני הנעורים, עד היותם לבוגרים.

לחיוך, לברק בעיניים, עם גילוי וחיפוש.

לחדש, וליפה וגם לקיים לעד.

כי עדיין "הנעורים הם התקווה הנצחית של האנושות..."

ואנחנו מאמינים.

(יגאל וילפונד, נכתב לכבוד 40 שנה למוסד החינוכי ב"הרי אפרים", 1990)

•

התפיסות האידיאולוגיות-פוליטיות אשר עמדו בליבת החינוך במוסד "הרי אפרים" בשנות ה-50, עברו תמורות חריפות בעשור הראשון לקיומו. מהישענות כמעט מוחלטת על התפיסות וההווי הסובייטי בראשית ימיו של המוסד, דרך דעיכתן בסוף שנות ה-50 ועד והיעלמותן הכמעט מוחלטת מהנוף המוסדי לאחר מלחמת ששת הימים. התהליך אשר השתקף ב"הרי אפרים" היה מאין מיקרוקוסמוס לזה אשר עבר על תנועת השומר הצעיר כולה בשנים אלה.

מאוד מפתה לחשוב שרצף האירועים ההיסטוריים של שנות החמישים שנסקרו בעבודה (משפטי פראג, ועידת ה-20 וכו') גרם לשינוי חד ומהיר בתפיסה האידיאולוגית ב"הרי אפרים" אך התהליך היה איטי ומורכב בהרבה. העבודה אמנם מסתיימת ב-1960, אך למרכיבים רבים שהיו חלק מהווי ה"סובייטי" במוסד לקח עוד שנים רבות להיעלם. לדוגמא, חגיגות ה-7 בנובמבר אשר על דעיכתן בסוף שנות ה-50 עוד ניתן לקרוא בעבודה, המשיכו להיות מצוינות במוסד בצורה זו או אחרת עד לשנות ה-60 המאוחרות. בתחומים האחרים, באספקטים של חינוך לחיי קיבוץ ובאספקט הציוני המשבר אף חל בשלב מאוחר יותר. הדיונים על סמלי הבוגרים התנועתיים שסימלו את היות החניך "ראוי" להיות בקיבוץ, נמשכו ב"הרי אפרים" עד לראשית שנות ה-70. במישור הציוני-חינוכי נראה כי השבר הגדול משתקף גם כן בראשית שנות ה-70 עם יציאת עיתוני המחתרת של חניכי המוסד דוגמת "עד העצם" ו"בלתי תלוי" אשר יצאו באופן חד משמעי נגד כמעט כל מה שהחינוך במוסד חתר אליו: שירות קרבי בצבא, הגשמה בקיבוץ ועוד. עיתונים אלה גם עסקו בצורה פתוחה בנושאים כמו מיניות ושימוש בסמים. בתחום הלימודי, המשיך "הרי אפרים" להתנהל ללא בחינות בגרות עד שנת 1987. בשנת 1996 התאחדו בתי הספר של המוסדות "הרי

אפרים" ו"שומריה" לבית ספר "מגידו", כאשר השמות "הרי אפרים" ו"שומריה" המשיכו לשמש רק את המערכות הבלתי פורמאליות של הפנימיות וחברות הנעורים שפעלו בשעות אחר הצהריים. התפיסה החינוכית של בית הספר החדש שהוקם התנערה מהחינוך הקיבוצי המסורתי, התבססה בעיקרה על אינדיבידואליות והישגיות, דבר שבא לידי ביטוי אפילו בביטול קבוצות האם של התלמידים, והתייחסות לתלמיד בדומה לתפיסה של סטודנט באוניברסיטה הנע בין הפקולטות השונות.

לעומת התפיסות האידיאולוגיות שהיו בראשית ימי המוסד וברובן נעלמו מן העולם, רבות מהשיטות החינוכיות שהיו נהוגות בו (בעיקר אלו הבלתי פורמאליות) המשיכו להתפתח וקיימות עד היום בקן "הרי אפרים" של השומר הצעיר ובחברת הנעורים "רעות" (זהו שמה של המסגרת הפנימית הנוכחית הפועלת בקמפוס "הרי אפרים", וברובה ממשיכה את תפיסותיו החינוכיות)¹⁴⁵. בתפיסות אלו אני מתייחס בעיקר לנושא האמונה בעצמאות הנוער, לקיומה של תרבות יוצרת חופשית בקרב הילדים, לקיום מוסדות דמוקרטיים, ואף יותר מכך- ערכים דמוקרטיים, דוגמת חופש הביטוי והומניזם. רבות דובר בעבודה זו על המתח שהיה קיים בין החינוך הפוליטי לחינוך הפרוגרסיבי ב"הרי אפרים". תחושתו היא כי ב"הרי אפרים", בסופו של דבר, גבר בנקודות החיכוך לרוב הצד הפרוגרסיבי. הודות לכך יכולתי להיחשף לכל כך הרבה חומר ביקורתי אשר פורסם בתוך הכתובים של המוסד עצמו. לטעמי, דבר זה נגרם בעיקר בשל פתיחותם היחסית של מחנכי המוסד, דבר שהושפע אולי מכך שרבים מהם היגרו לישראל מארצות הברית והיה להם חלק באתוס הדמוקרטי ה"חופשי". אני חושב כי מחנכי המוסד ברובם לא היו עוורים למתרחש סביבם, והרבו בביקורת עצמית. כבר ב-1953 פרסם המחנך יוסף וילפנד מעין השופט את תהיותיו על צדקת הדרך החינוכית:

"כלום נותנת מסגרת החינוך שלנו אפשרות של צמיחה רוחנית גם בשטחי הרגש? היש יכולת של התעניינות בכל השאלות המעסיקות את הפרט? הישנו קרקע לעידון היצרים ולהעלאת החיים הארוטיים לדרגת תרבות ויצירה; או שמא בתוך השאון של הפעילות, ובחומרת המסגרת הכל כך קובעת, נדם קולו החרישי של היחיד ונחנקים הכוחות של יצירה שאינם פועלים בצוותא?"¹⁴⁶.

¹⁴⁵ על התפיסות החינוכיות שהתפתחו ספציפית ב"הרי אפרים" ניתן ללמוד באופן חלקי מספרה של ציפורה (ציפקה) אפרת, *חברת הנעורים אתגר ומציאות* (סמינר הקיבוצים 1981) ומספרו של גדעון שפירא, *אוטונומיה של חברת נעורים: דרך להתפתחות תודעה חברתית ותרבות דמוקרטית* (השומר הצעיר, תל אביב 1991).

¹⁴⁶ יוסף וילפנד, "על היש ועל החסר", החינוך המשותף, מוסף לאופקים- 1.8.1953, עמ' 232-233.

כמי שהיה בעצמו מחנך במסגרת שהמשיכה את "הרי אפרים" ומכיר את השחיקה הגדולה של המקצוע, אני מלא הערכה למחנכי שנות ה-50 שהיו במוסד, וברובם המשיכו במקצוע זה עשרות שנים. מקריאת העבודה יכול להיווצר הרושם כאילו פעמים רבות הם כפו על החניכים דרך חיים מותנית מראש בלא לאפשר להם בחירה, אך אני חושב שראייה זו עלולה להיות מושפעת יתר על המידה מאנכרוניזם, וכי פעמים רבות הדבר נבע באמת מתמימות אידיאולוגית ומרצון יתר להשפיע ולסייע לחינוכם של הנערים. נראה לי נכון לסיים את העבודה בדבריו של יעקב חזן כי "בסופו של דבר, המורה והמחנך הגדול ביותר הם החיים עצמם, ובראש ובראשונה החיים, שהילדים בונים אותם כמו ידיהם ומתוך כך גם נבנים על ידם"¹⁴⁷.

בתמונה מימין: המחנך יוסף וילפנד
בחדר האוכל עם חניכיו.

בתמונה משמאל: נגני הכינור של
"הרי אפרים" בשנות ה-50

¹⁴⁷ יעקב חזן, חינוכנו הציוני סוציאליסטי, מתוך "דור לדור", עמ' 20

ביבליוגרפיה

ארכיונים:

- ארכיון המוסד החינוכי הרי אפרים
- ארכיון השומר הצעיר בגבעת חביבה
- ארכיון קיבוץ עין השופט

ספרים:

- **מרדכי אורן**, רשימות אסיר פראג (השומר הצעיר 1958)
- **ציפורה (ציפקה) אפרת**, חברת הנעורים אתגר ומציאות (סמינר הקיבוצים 1981)
- **זאב בלוח**, במערכות הקיבוץ (הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה 1952)
- **יובל דרור**, תולדות החינוך הקיבוצי (הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2002)
- **צבי לם**, שיטת החינוך של השומר הצעיר- סיפור התהוותה (ירושלים, 1998)
- **אלקנה מרגלית**- השומר הצעיר- מעדת נעורים למארכסיזם מהפכני (1913-1937) (הקיבוץ המאוחד, ישראל 1971)
- **יצחק פטיש**, "הסחרור והעיוורון- השומר הצעיר והקומוניזם- מבט מבפנים" (יד יערי 2003)
- **יצחק פלסק**, המוסד- בית הספר הראשון של השומר הצעיר במשמר העמק 1931-1940 (יד טבנקין וגבעת חביבה, 1989)
- **אלי צור**, נופי האשליה : מפ"ם 1948-1954 (אוניברסיטת בן גוריון 1998).
- **גדעון שפירא**, אוטונומיה של חברת נעורים : דרך להתפתחות תודעה חברתית ותרבות דמוקרטית (השומר הצעיר, תל אביב 1991)

מאמרים ועבודות אקדמאיות:

- **צבי אדר**, "חינוך פוליטי וחינוך פרוגרסיבי" בתוך מגמות, כרך ה' 1953-1954, עמ' 132-

158

- **אבי אהרונסון**, "החינוך הבלתי פורמאלי בקיבוץ- מאחריות הקהילה לאחריות ההורים" מסמך עקרונות לעבודה משותפת של משרד החינוך מנהל חברה ונוער המועצות האזוריות ומחלקת החינוך הקיבוצית – אפריל 2003

- **יובל דרור**, "תנועת המחנכים" של הקיבוץ הארצי (1930-2000) כ"תנועה חברתית", תקציר מתוך הכנס השנתי החמישי- "מורים חוקרים באורנים", 21 במאי 2003

- **ברטה חזן**, "יסודותיה של שיטת הלימודים שלנו", החינוך המשותף, מס' 10 (1940)

- **יוסף וילפנד**, "על היש ועל החסר", החינוך המשותף, מוסף לאופקים- 1.8.1953

- **דב ורדי**, "נושא נביאים בכיתה ח'", בעיות החינוך המשותף, 1.6.1951

- **דב ורדי**, "מה קוראים הנוער שלנו", החינוך המשותף (אופקים), עמ' 339-355

- **דב ורדי**, "על ספר הקבוצה של 'שלהבת' (7-1956), החינוך המשותף, ספטמבר 1988 (38).

- **דב ורדי**, "במחיצתם של הנערים", החינוך המשותף 1 (38), יוני 1958

- **עמוס כרמל**, תנועת הנוער השומר הצעיר בארץ ישראל 1938-1948 (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה 1994)

- **רמה לינדהיים**, "במוסד החינוכי בהרי אפרים", מתוך מוסף לאופקים- בעיות החינוך המשותף (שנה ו, מס' 3) - 28/11/1954

- **גדי ראונר**, תכניות לימודיות בין-תחומיות על פי שיטת הנושאים במוסדות החינוכיים של הקיבוץ הארצי 1931-1952: ניתוח תיאורטי וקוריקולרי של הוראת ההיסטוריה, (עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל אביב 1995)

- **אלימלך (מליק) שוחט**, "הימים היפים של הרי אפרים", עולם הריצה (אוקטובר 2002)

מתוך הספר "החינוך המשותף" (ספרית פועלים 1961):

- **שמואל גולן**, "החינוך המשותף מהו?" (1931)

- **שמואל גולן**, "החינוך לפי ערכי יסוד" (1951)

- **שמואל גולן וצבי לביא**, "החינוך המשותף, יסודותיו וביצועו" (1957)

מתוך הספר דור לדור - ספר המוסד החינוכי של השומר הצעיר במשמר העמק (ספרית פועלים, 1948)

- **שמואל גולן**, לדמותו של הנוער שלנו (1944)
- **יעקב חזן**, "חינוכנו הציוני סוציאליסטי"
- **ברטה חזן**, הקדמה לספר
- **מאיר יערי**, "דבר אל הדור השני"

אתרי אינטרנט:

- **עמוס כרמל**, הערכים "הרי אפרים" ו"סמלי בוגרים" באנציקלופדיה המקוונת של עין השופט - <http://wiki.keh.co.il>
- **ישראל פז**, כתבה מהעבר על ההיסטוריה של הקפת התבור באתר שוונג: http://www.shvoong.co.il/secondLevel/all_articles1.asp?id=1176